

Relationerne mellem universel design og social bæredygtighed

med alternative boformer for seniorer
som eksempel

Masterprojekt Universel Design og Tilgængelighed ved Aalborg Universitet
Lene Rosehr Salomon - Vejleder Camilla Ryhl

AALBORG UNIVERSITET
KØBENHAVN

Aalborg Universitet København
Statens Byggeforskningsinstitut
A. C. Meyers Vænge 15
2450 København SV
Danmark

Studiesekretær: Silpa Stella Rondón Pinto
Telefon: 9940 2285
master@sbi.aau.dk

Studenterrapport

Uddannelse: Master i Universelt Design og
Tilgængelighed

Semester: 4. semester

Titel på masterprojekt:

Titel på masterprojekt: Relationerne mellem
universel design og social bæredygtighed
med alternative boformer for seniorer som
eksempel

Projektperiode: 01-02-2019 til 03-06-2019

Vejleder: Camilla Ryhl

Studerende:

Lene Rosehr Salomon

[Underskrift]

[Indsæt navn]

Antal normalsider: 46,2

Vedlagt kvittering fra Digital Eksamen

Afleveringsdato: 03-06-2019

Resumé:

Studiet undersøger hvilke relationer der er mellem universel design og den sociale bæredygtighed. Som eksempel, For at belyse hvordan man kan arbejde med universel design som et redskab til at opnå social bæredygtighed i praksis, er der taget udgangspunkt i 3 seniorbofællesskaber, som enten er under planlægning eller er nyopførte.

Som begreb er universel design i de senere år langsomt begyndt at få sin udbredelse i byggebranchen. Samtidig er den sociale bæredygtighed kommet på dagsordenen både i Danmark men også globalt, ikke mindst i forbindelse med FN's vedtagelse af de 17 verdensmål i 2015.

Dette gør, at emnet er aktuelt, for hvis målet for en bæredygtig verden skal opnås, skal der findes konkrete redskaber til at drive udviklingen frem. Seniorbofællesskaberne er valgt som case, da det netop er i denne periode af vores livsforløb, hvor næsten alle oplever en eller flere nedsatte funktionsevner. Dette øger vores brugerbehov for omgivelser, der tager højde for dette. Opgaven undersøger hvordan universel design og social bæredygtighed relaterer til hinanden.

Opgavens konklusion er, at der er flere relationer mellem universel design og den sociale bæredygtighed. Begge begreber har haft en næsten parallel udvikling, som igen relaterer til udviklingen af vores menneskesyn. De har også værdimæssige relationer som inklusion, retten til lige adgang og muligheden for deltagelse i samfundet. På alle punkterne kan universel design understøtte den sociale bæredygtighed.

INDHOLDSFORTEGNELSE

0. ABSTRACT	2
Summary in English	2
Dansk Resumé	3
1. BAGGRUND OG PROBLEMFELT	4
Baggrund	4
Problemfelt	5
Problemformulering	6
2. METODE	7
3. BEGREBSAFKLARING	8
4. DEN TEORETISKE BAGGRUND	10
Universel design	10
En bæredygtig udvikling	16
Social bæredygtighed	18
Relationerne mellem social bæredygtighed og universel design	25
Analysemodel	28
5. ANALYSEN	31
3 seniorbofællesskaber som case	35
Case 2 - Kamelia Hus	37
Case 3 - Bovieran	39
CASE analyse	41
6. DISKUSSION	48
7. KONKLUSION	53
8. LITTERATUR	55
Litteraturliste	55

Forsidebillede: colourbox.

0. ABSTRACT

Summary in English

This study explores the relationship between Universal Design and Social Sustainability. In order to illuminate how Universal Design may be used as a tool to obtain Social Sustainability in praxis I have used the example of 3 living arrangements for Seniors, which are in the planning process or have just been established.

Universal Design as a concept has progressively during recent years started to expand within the construction industry. Social Sustainability has at the same time reached the agenda in Denmark as well as globally, not least in connection with the UN's decision on the 17 Global Goals in 2015. This actualizes this topic, because if the Goals for Sustainable Development should be reached, we must find workable tools to drive the development forward.

The living arrangements for Seniors has been chosen as case, because it is precisely at this time of our life, where nearly all experience one or more decreased functional abilities. This enhances our users need for surroundings, which takes this into account.

This paper examines the interrelations between Universal Design and Social Sustainability. It is based on a literature study which explores the historical development, clarification of concepts and the theories of Universal Design and Social Sustainability.

In the example of the case analysis of the 3 living arrangements for Seniors, I have used the rental and sales materials of the constructions.

In the theoretical section I show a work model for a method of analysis, which on the basis of the construction in a Danish context weaves together the topics of Social Sustainability with the 8 goals of Universal Design. This led to 3 criteria: The physical construction, the relationships and the values, which at an overall level are some of the relationships between Universal Design and Social Sustainability. On the basis of the analyzing method it will be possible for a design team to make the intentions of the construction visible and following this comparing them with the result.

The conclusion of this paper shows that there are several relations between Universal Design and Social Sustainability. Both concepts have had nearly a parallel development, which again relates to the development of our views on human beings. They also have value relationships such as inclusion, the right to equal access and the possibility to participate in society. Universal Design may on all points support Social Sustainability.

It is therefore evident to use Universal Design as a tool, when you would like to work on Social Sustainability in the construction sector.

Dansk Resumé

Studiet undersøger hvilke relationer der er mellem universel design og den sociale bæredygtighed. Som eksempel, For at belyse hvordan man kan arbejde med universel design som et redskab til at opnå social bæredygtighed i praksis, er der taget udgangspunkt i 3 seniorbofællesskaber, som enten er under planlægning eller er nyopførte.

Som begreb er universel design i de senere år langsomt begyndt at få sin udbredelse i byggebranchen. Samtidig er den sociale bæredygtighed kommet på dagsordenen både i Danmark men også globalt, ikke mindst i forbindelse med FN's vedtagelse af de 17 verdensmål i 2015. Dette gør, at emnet er aktuelt, for hvis målet for en bæredygtig verden skal opnås, skal der findes konkrete redskaber til at drive udviklingen frem.

Seniorbofællesskaberne er valgt som case, da det netop er i denne periode af vores livsforløb, hvor næsten alle oplever en eller flere nedsatte funktionsevner. Dette øger vores brugerbehov for omgivelser, der tager højde for dette.

Opgaven undersøger hvordan universel design og social bæredygtighed relaterer til hinanden.

Den bygger på et litteraturstudie, der omfatter den historiske udvikling, begrebsafklaring og teorierne for universel design og social bæredygtighed

I case analysen af de 3 seniorbofællesskaber, er der taget udgangspunkt i byggeriernes udlægnings- og salgsmateriale.

I teori afsnittet vises en arbejdsmodel for en analysemetode, som med udgangspunkt i byggeriet i en dansk kontekst, sammenfletter emnerne fra den sociale bæredygtighed og de 8 mål fra universel design. Det har resulteret i 3 kriterier: bygningsfysikken, relationerne og værdierne, som på et overordnet plan er nogle af relationerne mellem universel design og den sociale bæredygtighed. Med udgangspunkt i analysemetoden, er det muligt for et designteam at synliggøre intentionerne for byggeriet og efterfølgende sammenholde det med resultatet.

Opgavens konklusion er, at der er flere relationer mellem universel design og den sociale bæredygtighed. Begge begreber har haft en næsten parallel udvikling, som igen relaterer til udviklingen af vores menneskesyn. De har også værdimæssige relationer som inklusion, retten til lige adgang og muligheden for deltagelse i samfundet. På alle punkterne kan universel design understøtte den sociale bæredygtighed.

Derfor er det oplagt at bruge universel design som et redskab, hvis man vil arbejde med den sociale bæredygtighed i byggeriet.

1. BAGGRUND OG PROBLEMFELT

Baggrund

Måden vi bor og indretter os på, har en afgørende indflydelse på, hvordan vi lever vores liv. Siden midten af 1960'erne og frem til i dag har vores livsmønstre foldet sig ud og flere indretter sig i højere grad individuelt i alternative bo- og familiesammensætninger.

En af grundene til dette er, at den vestlige del af verden i slutningen af 1960'erne gik ind i "den højmoderne globale verden", og dette ændrede på de fundamentale rammer i vores liv. Tidligere var samfundet bl.a. båret af værdierne kristendom, arbejderkultur og kernefamilie, men i takt med at disse værdier forsvandt, blev de erstattet af en individuel frihed og en mere åben kultur. (Kähler, 1999, s. 24)

De nye strukturer i samfundet gav grobund for muligheden for alternative boformer. Fra traditionelle kernefamilier, som dog også kunne rumme flere generationer, blev de nye "familier" tilvalgt. Venerne flyttede i kollektiv og dannede nye familier. Skilsmisseraten steg og en familie bestående af en enkelt voksen med børn, var ikke længere et særsyn og kærester af samme køn kunne leve sammen i storbyerne, uden at det blev negativt bemærket. Dette var forløberne til vores livsmønstre i dag, som i endnu højere grad er individualiseret. Parallelt med de alternative boformer har der dog hele vejen igennem været en stor gruppe, ikke mindst uden for storbyerne, i forstæderne og på landet, som har holdt fast i den traditionelle kernefamilie og typisk har bosat sig i villaerne og parcelhusområderne. Men åbensindet kom til.

Nu har de store årgange af seniorer født i midten og sidste halvdel af 1940'erne nået en alder (69-76 år), hvor de stadigvæk er friske, men også er klar til at flytte væk fra deres lejligheder, parcelhuse og villaer. De var unge i 1960'erne og 70'erne og flere af dem søger igen efter nye fællesskaber. Seniorbofællesskaber er en boform som oplever en stigende interesse. Fællesskaberne giver mulighed for at skabe sociale relationer samtidig med, at det private rum bevares.

Bofællesskaberne kan også tale til det bæredygtige både ressourcemæssigt ved deleøkonomi af fysiske ting, men også socialt, da man aktivt tilvælger at indgå i sociale relationer.

Universel design, som er et arkitektonisk begreb, kan bidrage og være med til at understøtte rammerne for de sociale fællesskaber. Placeringen, disponeringen og skaleringen af bebyggelsen, valget af materialerne og inddragelsen af landskabet har en direkte relation til,

hvordan fællesskabet og byggeriet opleves, og om det er brugbart, også for personer med nedsatte funktionsevner.

Med en holistisk tilgang kan det tilgængelige byggeri foldes ud, så det ses i et universel design perspektiv. Ved at tænke lige adgang, inklusion og deltagelse med værdighed, bidrager det også til den sociale bæredygtighed.

En humanistisk arkitektur hvor de menneskelige behov er i centrum, og hvor der fokuseres:

- på **bygningsfysikken** med dagslyset, akustikken, stofligheden, funktionerne og fleksibiliteten,
- på **oplevelsen af byggeriet**, følelsen af hjemlighed, graden af tryghed, mulighederne for sociale møder og
- på måden hvorpå **byggeriet bruges over tid**

Dette er med til at skabe forståelsen mellem menneske og arkitektur.

Eksempelvis kan man med indretningen af fælles opholdszoner med varierende grad af privathed, skabe en differentieret social interaktion i byggeriet, og på den måde har brugere med forskellige behov muligheden for at dyrke fællesskabet aktivt eller i periferien som observatør.

Problemfelt

I 1987 da Brundtland rapporten introducerede den sociale, den økonomiske og den miljømæssige bæredygtighed, skete der et paradigmeskift. Et bæredygtigt liv blev ikke længere kun set isoleret ud fra et ressourceforbrug, men med Brundtland rapporten synliggjorde man, at også vores handlinger og måden vi påvirker hinanden har betydning for det bæredygtige liv. Med FN's 17 verdensmål er de sociale aspekter for alvor kommet i fokus, og med dem bevidstheden om, at det ikke kun er udfordringer, som skal løses i fjerne verdensdele, men at vi alle skal bidrage. Når vi som mennesker bliver inkluderet, værdsat og får lige mulighed for at deltage i samfundet, får vi samtidig muligheden for at bidrage til en bæredygtig udvikling. Universel design, der blandt andet bygger på disse menneskelige værdier, kan også være med til at understøtte den sociale bæredygtighed i det bebyggede miljø.

Inden for de seneste år er interessen for seniorbofællesskaberne steget markant.

Demografien med en stigende gruppe af seniorer, den øgede velstand, introduktionen af begrebet om deleøkonomi og ønsket for den enkelte om at mindske risikoen for ensomhed i pensionisttilværelsen er med til, at skabe grobund for, at der nu igen bygges seniorbofællesskaber. Samtidig er der kommet flere aktører ind på markedet for dette. Nu bliver seniorbofællesskaberne ikke kun startet og bygget af ildsjæle, som af idealistiske grunde

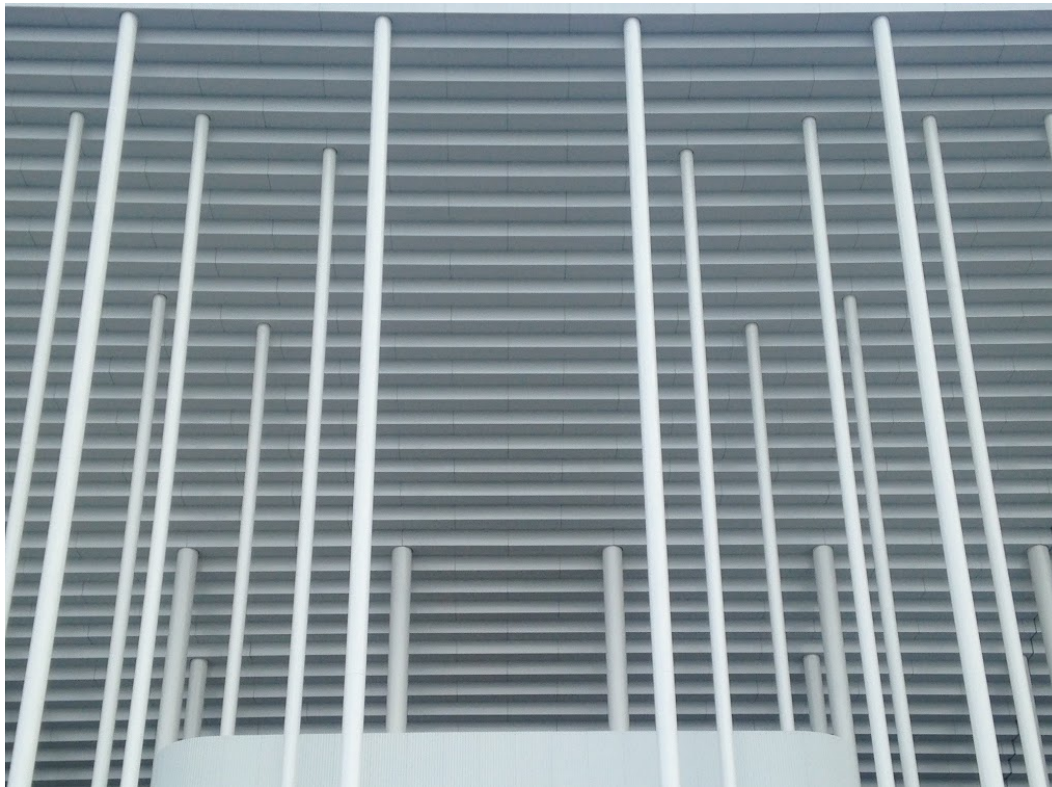
ønsker at flytte sammen i et fællesskab. Private personer som bygherrer og almene boligselskaber har fået selskab af kommercielle aktører, der har set et marked og potentiale i at bygge seniorbofællesskaber som investering og andelssalg.

Når vi som mennesker bliver ældre, bliver vores funktionsevner i stigende grad svækkede og vores behov for en bolig, der er tilpasset dette, er øget. Det er ikke kun de ændrede fysiske behov, der skal tilgodeses, men også behovene ved nedsatte kognitive evner og mulighederne for at deltage i et socialt liv, oplevelsen af inklusion og følelsen af tryghed, skal tilgodeses, for at det gode seniorliv kan bibeholdes.

Ved at designe og opføre byggerier med udgangspunkt i værdigrundlaget for universel design, er der blandt andet fokus på brugerne og deres behov, både de fysiske, de kognitive og de sociale, hvilket er grundlæggende faktorer, hvis byggeriet også skal bidrage til den sociale bæredygtige udvikling.

Problemformulering

Hvilke relationer er der mellem social bæredygtighed og universel design? Hvordan kan seniorbofællesskaber bruges som eksemplificering?

Lys og skygger, lodret og vandret - den indbyrdes relation. Foto Lene Rosehr Salomon.

2. METODE

For at undersøge hvilke relationer der er mellem universel design og den sociale bæredygtighed, har tilgangen været en kombination af et teoretisk litteraturstudie og en caseanalyse.

Det teoretiske afsnit er opdelt i universel design, social bæredygtighed og tilsidst trækkes der paralleller mellem de to begreber. På baggrund af parallellerne er der til opgaven udarbejdet en arbejds- og analysemodel, som gør det strategisk muligt at arbejde med universel design og social bæredygtighed i praksis i byggeriet.

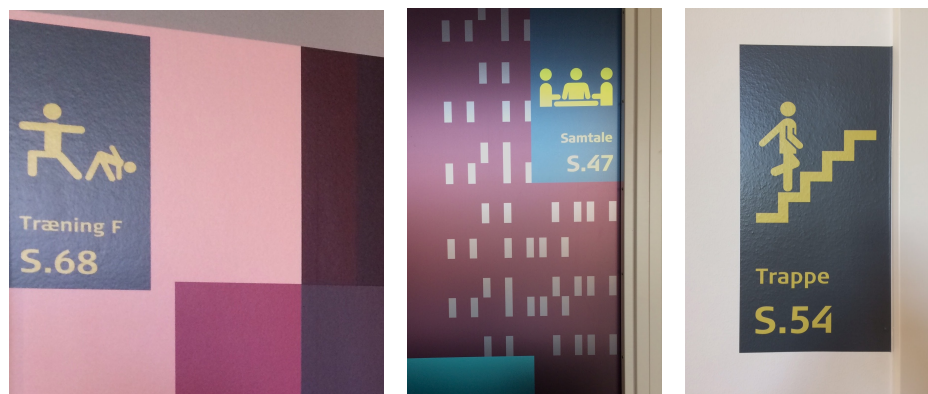
For at sætte universel design og social bæredygtighed ind i en kontekst, er der i teoriafsnittet også arbejdet med udviklingen af vores menneskesyn, og dette er opsamlet i tidslinjer for på den måde at anskueliggøre sammenhængene.

Som case er valgt seniorbofællesskaberne, men det kunne være mange andre typer af byggerier. Byggerier til seniorer er dog interessante, da det netop er i den fase af vores liv, at der er brug for tilpasninger i det bebyggede miljø, da flere oplever nedsatte funktionsevner som resultat af aldring.

Casen består af 3 seniorbofællesskaber, "Bovieran", "Kamelia Hus" og "Gay and Grey". De er alle enten under planlægning eller nyopførte, og er valgt ud fra kriterierne om nutidighed og så stor diversitet som mulig med hensyn til deres ophav, om det er ejer eller lejer, deres værdiprofil og deres fysiske bygningsform. Det er alle kriterier, som relaterer til universel design og / eller social bæredygtighed.

I casen er seniorbofællesskaberne vurderet ud fra offentligt tilgængeligt materiale fra enten bygherre, salgs- / udlejningsmateriale, offentlige interviews af ildsjælene bag fællesskabet, værdigrundlag med mere. Det har kun været muligt at få eksempler på plantegninger af lejlighederne og de fælles opholdsrum fra to af bofællesskaberne. Beskrivelsen af bofællesskabet "Gay and Grey" bygger derfor på beskrivelser, værdigrundlag og videointerview.

Ved de 3 cases er der kun taget stilling til de arkitektoniske løsninger, som er relevante for at vurdere byggerierne ud fra analysemodellen og ikke på andre arkitektoniske aspekter.

Et eksempel på universel design. Skiltningen viser både med tekst og piktogram funktionen af rummet. Kolding Sundhedscenter. Foto: Lene Rosehr Salomon

3. BEGREBSAFKLARING

De bærende begreber, der er brugt i denne opgave, er her defineret og præciseret ud fra forståelsen af hvordan de er anvendt i opgaven.

Seniorbofællesskab

Et bofællesskab bestod tidligere ofte af 20-30 boliger med eget køkken og bad og dertil et eller flere fælleshuse, fællesarealer og fælles aktiviteter. Nu er der en tendens til, at man i højere grad opskalerer antallet af boenheder, for at opnå nok m² til fællesarealerne. Uanset størrelsen, er et bofællesskab kun så fælles, som beboerne gør det til. Det er op til den enkelte person, hvor meget de vil deltage i fællesskabet. (Kähler, 1999)

Alternative boformer for seniorer kan bl.a. være bofællesskaber med blandede aldersgrupper eller aldersbestemte - med en homogen aldersgruppe.

Fællesskabet kan have en specifik profil ex. seksualitet, religiøsitet, bæredygtighed, deleøkonomi eller andet. Måske er det lysten til at leve tæt med naturen eller lysten til byfællesskabet, hvor man stadigvæk er del af bylivet, med de tilbud man kan få her.

Et seniorbofællesskab er ikke det samme som et kollektiv, da man har eget køkken og bad og derfor ikke er tvunget til at være sammen med naboerne. Brugen af de fælles opholdsarealer er et tilvalg, som den enkelte benytter i større eller mindre grad.

Tilgængelighed i dansk kontekst anno 2019

Tilgængelighed i byggeriet er som ofte defineret som et målkrav og en minimumsstandard i regelværket og vejledninger, når det bruges i den danske kontekst. I det nye bygningsreglement BR18, kan bygherre definere brugergruppen og kommunen skal udtage stikprøver i 10 % af byggesagerne, for at kontrollere, om tilgængeligheden bliver overholdt. (BR18, u.å.) Det, at bygherre nu har mulighed for at præcisere, de primære og sekundære brugere af bygningen, åbner op for et mere nuanceret byggeri. Hvis der udelukkende gøres brug af målkrav, er det med til at understrege, at tilgængeligheden udelukkende relateres til personer med en nedsat funktionsevne.

Med tilgængeligheden gøres der tiltag for, at også en person med nedsat funktionsevne kan parkere, komme frem til bygningen, benytte det offentlige toilet mv. Funktionen er i fokus, men med et fravær af kravet til helhedsoplevelsen. Alle mål og krav kan være overholdt, men der er ikke opmærksomhed på måden kravene er opfyldt. Funktionen og detaljen er i fokus men med et fravær af oplevelsen.

Universel design i dansk kontekst anno 2019

Universel design, har som globalt begreb, været en anvendt designideologi i mere end 30 år. I Danmark er det først indenfor de senere år, at begrebet universel design er begyndt at blive italesat ikke mindst via vejledninger til byggeriet. Universel design åbner brugerbegrebet op til at rumme *alle*. Hvis et design rummer *alle*, vil det være godt for de fleste. Respekt og ligeværd er ligeledes centrale perspektiver for universel design.

Bæredygtighed i dansk kontekst anno 2019

I dansk kontekst er der i de senere år kommet mere fokus på den sociale bæredygtighed i samfundet, men ofte er det her forbundet med integrationen mellem mennesker, da der politisk er stor opmærksomhed på dette emne. Mulighederne for arkitekturen og dennes indflydelse på vores sociale oplevelse og adfærd, er der nu også kommet større bevågenhed om.

Det er ikke nødvendigvis ny viden, for historisk er der i Danmark flere arkitekter bl.a. Gehl, J. (2017) med bogen "Livet mellem husene", som har arbejdet med arkitekturens indflydelse på os mennesker og vores adfærd. Udviklingen er, at nu bliver den sociale bæredygtighed i højere grad også set i en sammenhæng med miljøet og den økonomiske bæredygtighed. DAC (2017).

Personer til inspiration

Følgende personer har været til inspiration i tilblivelsen af denne opgaven, og der er, blandt flere andre, refereret til dem. Personerne viser et bredt fagligt felt, hvilket har været med til at nuancere emnerne og opgaven.

Camilla Ryhl, arkitekt og seniorforsker i universel design ved statens byggeforskningsinstitut (SBI) ved Aalborg universitet, København.

Inge Marie Lid, teolog og professor ved fakultetet for Helsefag ved Videnskabelig højskole, Oslo.

Karin Høyland, arkitekt og seniorforsker ved afdelingen for arkitektur, byggematerialer og konstruktioner, SINTEF Community, Trondheim.

Martina Maria Keitsch, Dr. philos og professor i bæredygtigt design ved afdelingen for design, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.

Max Pedersen, mag. scient og står bl.a. bag undersøgelsen "Det store eksperiment. Hverdagsliv i seniorbofællesskaberne" fra 2013 ved SBI.

Tom Vavik, industriel designer og professor ved Instituttet for design ved The Oslo School of Architecture and design, Oslo.

Eksempler på indarbejdede naturlige ledelinjer. Til venstre håndliste i to niveauer indfældet i betonkanten, i midten knopper på håndlisten som angiver etagen og til højre københavner fortovet med ledelinje som del af designet. Foto: Lene Rosehr Salomon

4. DEN TEORETISKE BAGGRUND

For at undersøge relationerne mellem universel design og social bæredygtighed, undersøges begreberne med deres definitioner, mål, visioner samt udvikling.

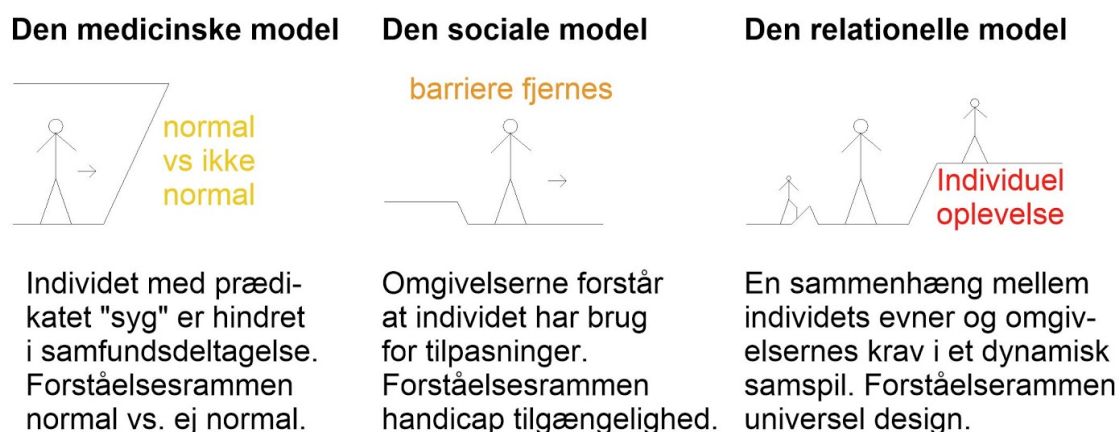
Universel design

Den historiske udvikling frem mod universel design i Danmark

I et historisk perspektiv har vores forståelse for det enkelte menneskes evner og behov været igennem en udvikling. Langt op i det 20. århundrede vurderede man individet i forhold til det "normale". Med den Medicinske Model, var forståelsesrammen, at alle der afveg fra det normale skulle helbredes og hvis helbredelse ikke var mulig, blev man kategoriseret og som oftes anbragt på en institution. Man opererede blandt andet med begrebet åndsvageforsorgen. Personer, der var anbragt på en af disse institutioner, blev isoleret og frataget deres rettigheder som borgere i samfundet.

Fastlagte vaner og livsopfattelser er ikke lette at ændre. Det gælder på individbasis og i samfundet som helhed. Men langsomt er der igennem de sidste 100 år sket en udvikling. Siden 1950'erne og frem har man med mellemrum ændret lovgivningen, så alle borgere i samfundet bliver anerkendt som selvstændige individer med rettigheder og pligter. Dette kan tages som udtryk for, at vi i samfundet har ændret vores syn på og opfattelse af hinanden som mennesker. Vi er i højere grad blevet etisk tænkende.

I 1960'erne begyndte flere at kritisere den medicinske model, da mange følte sig diskriminerede på grund af en nedsat funktionsevne. Man ville ikke måles op mod det "normale", dem uden en funktionsnedsættelse, men man insisterede på, at blive defineret som et selvstændigt og ligeværdigt individ. (Lid, 2013, s. 23) Et argument var, at man ikke var funktionshæmmet på grund af funktionsnedsættelsen, men at det var de fysiske, sociale og kulturelle forhindringer, der begrænsede muligheden for samfundsdeltagelse. Dette var spiren mod den sociale model. (Lid, 2013, s. 25) Ved den sociale model, er man opmærksom på, at det fysiske miljø skal tilrettes personerne med nedsatte funktionsevner, for at de kan deltage i samfundet.

FIGUR 1. Den medicinske, sociale og relationelle model. Egen illustration

Det danske samfund er også udefra blevet påvirket af det internationale miljø. Da WHO i 1980 kom med deres begrebsdefinition, ICIDH – International Classification of Impairment, Disability and Handicap, skete der en udvikling i hvordan man opfattede personer med en nedsat funktionsevne. Denne Sociale Model anerkendte de individuelle forskelle i vores fysiologiske forudsætninger og at individet ikke var handicappet på grund af sin nedsatte funktionsevne, men på grund af forhindringerne i det fysiske miljø, som ikke var tilpasset. (Ryhl, 2009, s. 5). Med denne forståelse kom også rettighederne til personer med nedsat funktionsevne.

Mod slutningen af det 20. århundrede erkendte man dog, at den sociale model ikke var tilstrækkelig, da kompleksiteten mellem individet og samfundet skulle ses i et bredere perspektiv. Der skete et grundlæggende paradigmeskifte for, hvordan mennesket blev forstået, da man begyndte at se os mennesker som en fysisk, psykisk og social helhed med individuelle ressourcer og i kontekstbaserede omgivelser. Det er i konteksten med den sociale model, at universel design tager sin begyndelse.

WHO's ICIDH begreb blev revideret til IFC – The International Classification of Functioning, Disability and Health. Der er i denne psykosociale model fokus på det relative forhold mellem brugerne, samfundet og miljøet. Man ser på helhedsniveauet i stedet for funktionsnedsættelsen og det anerkendes, at der er en relation mellem personens fysiologiske evner og omgivelsernes fysiske udformning. (Ryhl, 2009, s. 5).

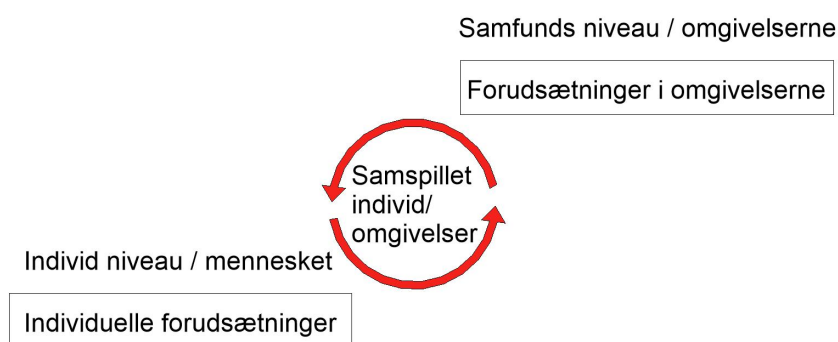
Fysiske, psykiske og kulturelle barrierer kan være forhindringer for, at personer med en given funktionsnedsættelse ikke kan deltage i samfundet på lige fod og derfor skal disse forhindringer reduceres på alle områder. Inge Marie Lid, peger på problematikken, at IFC begrebet stadigvæk er vokset ud af den medicinske forståelse, da der endnu er fokus på diagnosen, kropsfunktioner og klassificeringen og derfor er der med IFC begrebet, ikke taget nok højde for relationen mellem mennesket og omgivelserne. (Lid, 2013, s. 26).

En videre udvikling er derfor den relationelle model. Den er uafhængig af diagnoser og den medicinske tilgang og er i stedet for forankret i en deltagende kontekst. Der er en interaktion med de menneskelige omgivelser i centrum og ud fra dette beskrives funktionsnedsættelser, som opstår i de enkelte situationer, når mennesker med forskellige funktionsnedsættelser deltager socialt og i samfundet. Den relationelle tilgang er løftet ud over de fysiske omgivelser. De menneskelige omgivelser kan for eksempel også være et uddannelsesforløb eller andre sociale og kulturelle begivenheder. (Lid, 2013, s. 26).

Modellen der viser den relationelle forståelse af nedsatte funktionsevner synliggør, hvordan individet og samfundet gensidigt påvirker hinanden.

Figur 2.
(Lid, 2013, s. 26)

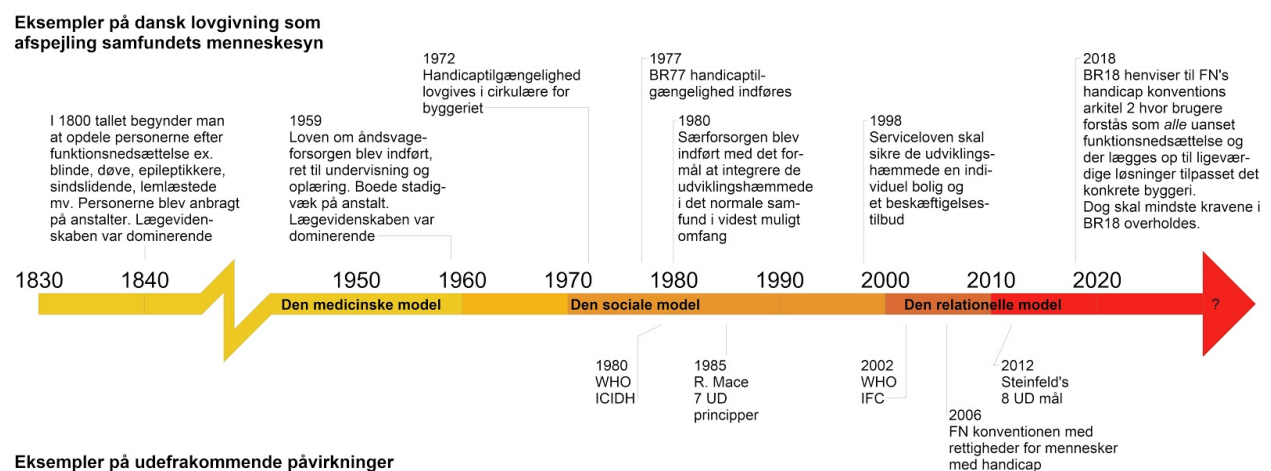
Den relationelle forståelse af nedsatte funktionsevner

Der er et manglende ansvar og misforhold mellem individets forudsætninger og omgivelsernes krav til individet og derved opstår funktionsnedsættelsen. (Lid, 2013, s. 27). Ved hjælp af ændringer i omgivelserne kan der skabes bedre forudsætninger for individet og dermed også et dynamisk samspil.

I dag er forståelsen af den enkelte person som unik, i endnu højere grad til stede, da vi er mere bevidste om, at vi lever i et samfund med høj diversitet.

I et tidsperspektiv viser nedenstående figur udviklingen i Danmark fra den medicinske til den sociale og relationelle model med eksempler på dansk lovgivning, som kan afspejle samfundets menneskesyn og holdninger til personer med funktionsnedsættelser. På undersiden af tidslinjen er vist eksempler på udefrakommende påvirkninger.

Figur 3. Tidslinje for den medicinske, sociale og relationelle model. Egen illustration.

Tilgængeligheden i Danmark

I byggeriet har tilgængelighed, forstået som handicaptilgængelighed, været et kendt begreb siden 1972 og med BR77 blev det en del af lovkravet om byggeriets indretning.

Reguleringerne startede som et ønske om at forbedre mulighederne for at personer med en funktionsnedsættelse i at deltage i samfundet. Dog var typen af funktionsnedsættelser begrænset til primært at fokusere på det fysiske med en kørestolsbruger og en blind som afsæt.

Tilgængeligheden blev og er ofte kun defineret ud fra kvantitative mål krav som sikrer en fysisk geometri og rumlighed rettet mod specifikke brugere. Tilgængelighed for personer med ekstra behov til hjælp ved informationer og sociale aktiviteter og tjenester er ofte negligeret (Iwarsson & Ståhl, 2003, s.59).

Dermed tager tilgængeligheden ikke højde for oplevelsen i situationen, om personerne føler sig stigmatiserede eller udstillet som anderledes, ligesom den ikke tager højde for en nuanceret brugergruppe.

Dette er til forskel for universel design, der som designideologi ikke deler brugerne op efter funktionsevne. Alle vil sandsynligvis over et livsforløb opleve en eller anden form for nedsat funktionsevne, som enten er kortvarig eller permanent. Universel design har sit udspring i en

højere grad af etisk tænkning, som bl.a. WHO's begrebsdefinitioner, ICIDH og IFC, var med til at grundlægge.

Tilgængelighedskraverne kan som redskab være med til at undgå fysiske forhindringer i byggeriet, men der skal være opmærksomhed på, at de ikke nødvendigvis også er indkluderende. Når man som person føler, at der tages særskilte hensyn, kan det i virkeligheden opleves ekskluderende.

Det er derfor vigtigt, at skelne mellem tilgængelighed og ligeværdig tilgængelighed. Måden man opnår tilgængelighed på er ikke ligegyldig. Ligeværdig tilgængelighed respekterer det enkelte menneske og dennes evner. (Lid, 2013, s. 32)

Universel design - udviklingen

Universal design er et relativt nyt begreb, der opstod i USA i 1980'erne. Ron Mace, arkitekt, formulerede i 1985 visionen:

“Universal design is the design of all products and environment to be usable by all people, to the greatest extent possible, without the need for adaption or specialized design”

- Ron Mace

I 1997 samlede han en gruppe af fagfolk ved North Carolina State University bestående af arkitekter, ingeniører, produktdesignere og designforskere, og sammen formulerede de 7 designprincipper. Principperne omhandler:

- det oplevelsesmæssige som **“Retfærdig i brug”**, at et design ikke må stigmatisere brugerne,
- det **“Fleksible”**, at det kan bruges af en bred vifte af brugergrupper,
- det **“Enkle”**, at det er intuitivt og let at forstå,
- det **“Effektive”**, at designet kommunikerer den nødvendige information,
- at **“Muligheden for fejl”**, skal kunne ske uden at det får negative konsekvenser,
- at designet kræver **“En lav fysisk indsats”** og
- den tilstrækkelige **“rumlighed”** er til stede, så der er plads nok til adgang og brug.

Et potentielt ottende princip kan være: **“Påholdende økonomiske udgifter”**, der skal læses som værende så billigt og funktionelt som muligt. (Vavik & Keitsch, 2010) Da dette kan være med til at udbrede et produkt / et design og på den måde gøre det tilgængeligt for en større brugergruppe.

Formålet med de 7 principper er, at de kan anvendes som en proces i designforløbet, både til at definere designkriterierne, men også til at vurdere anvendeligheden af designet efterfølgende. Allerede i det indledende materiale blev der opfordret til, at arkitekter, designere med flere skulle arbejde videre med principperne og tilføje yderligere retningslinjer, så man kunne udvide princippernes anvendelighed. (Ostroff, 2011, s. 1.5). Da ingen **ej**er begrebet universel design er det med til at understrege, at universel design er et dynamisk begreb, som konstant er under udvikling.

*“UD er et dynamisk begreb som fortolkes og anvendes forskelligt
afhængigt af sproglig, faglig, geografisk og kulturel sammenhæng.
Der er ingen som ejer begrebet, hvorfor det også er i konstant udvikling”*
(Ryhl & Høyland, 2018, s. 15)

I takt med at samfundet udvikles, vil der ske en løbende udvikling i forståelsen og brugen af universel design som designideologi. Dette kan bl.a. ses på måden IKT-samfundet har udviklet sig i de sidste årtier siden 1990 og hvordan universel design i sammenhængen er blevet mere fokuseret på den kognitive tilgængelighed bl.a med IKT-løsninger som web-baseret information og tjenester og telekommunikation i fokus. (Vavik & Keitsch, 2010)

De 8 mål for universel design, er en videreudvikling af de 7 designprincipper og viser igen, hvordan det er et dynamisk begreb. Ed Steinfeld med hans forskergrupper fra center for Inclusive Design and Environmental Access i Buffalo, tilføjede fokus på social deltagelse og helbred, så universel design nu også omfatter funktionelle, sociale og følelsesmæssige dimensioner. De 8 mål er:

1. **Bodyfit**, der skal tilgodese en bred vifte af kropsstørrelser og evner
2. **Komfort**, der må ikke stilles større krav end fysisk og kognitivt muligt
3. **Opmærksomhed**, hvor det sikres at vigtige informationer også er let opfattede
4. **Forståelse**, metoder og brug skal være intuitive, klare og entydige
5. **Wellness**, positive sundhedsresultater skal fremmes for beboerne gennem designet
6. **Social integration**, alle grupper skal behandles med respekt og værdighed
7. **Tilpasning**, inkludering af valg og udtryk for individuelle præferencer og
8. **Kulturel hensigtsmæssighed**, respekt og styrke af kulturelle værdier og den sociale og miljømæssige kontekst af designet. Bringolf, J. (2018)

Den menneskelige værdighed

Med universel design er målet at gøre det fysiske miljø så tilgængeligt som muligt, men på en værdig måde, da det i høj grad også omhandler, nære gode følelser, inklusionen, ligeværdet og retten til at deltage og føle samhørighed med samfundet som helhed.

Inkluderende design med et holistisk udgangspunkt understøtter det enkelte individs værdighed og giver samhørighed. Universelt design kan defineres som en strategi med det potentiale, at det kan fremme den ligeværdige deltagelse og aktivere brugerne ved at fjerne de fysiske barrierer. (Lid & Solvang, 2016)

Universel design er derved med til at understøtte det enkelte menneskes værdighed, selvrespekt og selvstændighed. Imrie, R. (2012)

Brugerne som os alle

Mennesker har forskellige evner og disse kan opdeles i tre hovedkategorier: sensorisk, kognitiv og motorisk. Sansefunktionerne omfatter synet, hørelsen og berøringen. De kognitive evner kan opdeles i tænkning og kommunikation og de motoriske kapaciteter omfatter fremdrift, rækkevidde og fingerfærdighed. (Vavik & Keitsch, 2010). Vores evner er ikke stationære og på samme niveau hele livet igennem. Vi vil alle opleve en funktionsnedsættelse, hvad enten den er midlertidig, som i en brækket arm eller permanent, eksempelvis som en del af den naturlige aldringsproces. Ny viden og nye strategier inden for arkitektur og design er derfor påkrævet for at forbedre livskvaliteten gennem en bedre brugervenlighed. (Vavik & Keitsch, 2010)

Derfor kan man ikke opdele brugerne som “dem og os”, dem med en nedsat funktionsevne og alle de andre. For os alle gælder det, at vores evner er varierende over et livsforløb. Ved at eliminere “dem og os” men i stedet for tage udgangspunkt i alle, kan vi opnå et bebygget miljø, som er brugbart og dermed har værdi for langt flere mennesker i et længere tidsperspektiv.

Universal design har til hensigt at forenkle livet for alle ved at gøre produkter, kommunikation og det byggede miljø mere anvendeligt for flest mulig mennesker med færrest mulige eller ingen ekstra omkostninger. Universal design er derfor til gavn for mennesker i alle aldre og med forskellige evner. (Vavik & Keitsch, 2010).

Dette kan man kun opnå, hvis det indtænkes fra starten af i planlægningen. Løsninger som efterfølgende bliver påført vil altid være dyrere og ofte vil æstetikken mangle.

Når man opererer med begrebet *alle*, har brugerbehovene en stor rolle. Ofte kan der være forskellige behov og behovene kan tillige være modstridende. Hvis man skal behandle mennesker ens, skal de behandles forskelligt. Flere forskellige muligheder kan være løsningen.

Anvendelsen af universel design på forskellige niveauer

Fortolkningen af universel design kan ske på 3 niveauer makro, meso og mikro. På makroniveau er det et overordnet værdigrundlag og en strategisk, politisk tilgang. På mesoniveau er universel design konkret i diverse retningslinjer, standarder og forskrifter. På mikroniveau er det den oplevede kvalitet i brugbarheden og anerkendelsen af individet som ligeværdigt. De 3 niveauer har, som en symbiose indflydelse på hinanden. Når der sker ændringer på et niveau vil det have konsekvenser på de to andre niveauer. Der kan være en styring oppefra og ned eller omvendt.

Universel Design fortolket på forskellige niveauer	
Makro	Etik, værdier, menneskesyn. Universel Design som strategi, politiske principper og lovgivningens formålsparagraffer.
Meso	Tekniske løsninger, sektorlovgivning, tjenester, reguleringsplaner og tekniske standarder. Universel Design fortolket og evalueret på gruppeniveau.
Mikro	Individuelle perspektiver og anerkendelse, oplevede kvaliteter, tilgængelighed og brugbarhed. Forskellige brugerperspektiver.

Figur 4. Universel Design fortolket på forskellige niveauer. (Lid, 2013, s. 19)

Rettighederne - indskrevet i FN

FN-konventionen om rettigheder for personer med handicap fra 2006 har ligeledes haft en stor betydning for personer med nedsatte funktionsevner og deres rettigheder, da FN-konventionen understøtter universelt design i et internationalt perspektiv.

I konventionen er universel design som begreb defineret således i Artikel 2:

“ ”Universelt design” betyder udformning af produkter, omgivelser, ordninger og tilbud, således at de i videst muligt omfang kan anvendes af alle personer uden behov for tilpasning. “Universelt design” udelukker ikke hjælpemidler til særlige grupper af personer med handicap, når der er behov derfor.”

(Det Centrale Handicapråd, 2012)

FN-konventionen, som Danmark underskrev i 2008, bidrager til, at ingen skal diskrimineres på grund af nedsatte funktionsevner og den bygger i høj grad på værdigheden som igen relaterer til Steinfeldts 8 mål for universel design.

Ved at bruge ordet diskrimination i konventionen, sker der en forskydning af tilgængelighedskravene fra målkrav til universelt design, da funktionen ikke længere er nok, men ligeværdighed, inklusion og medborgerskab også bliver et parameter for overholdelse af tilgængelighedskravene.

I konventionens artikel 9 forpligter staterne sig til at sørge for, at samfundet er indrettet, så personer med handicap kan leve et selvstændigt liv og deltage fuldt ud i alle livets forhold. (Institut for menneskerettigheder, u.å.)

En bæredygtig udvikling

En bæredygtig udvikling blev som begreb introduceret med Brundtland Rapporten i 1987 med definitionen:

"En bæredygtig udvikling er en udvikling, som opfylder de nuværende behov, uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare."

(Brundtland-kommissionen, 1987, s. 51)

Formålet med Brundtlandrapporten var at beskrive, hvordan en bæredygtig udvikling kunne sikres efter år 2000. I rapporten beskrives den bæredygtige udvikling ud fra helhedstanken med både det sociale, det økonomiske og det miljømæssige aspekt. Bæredygtigheden skal ses bredt, da verden er en stor symbiose og alle ændringer har indflydelse på hinanden.

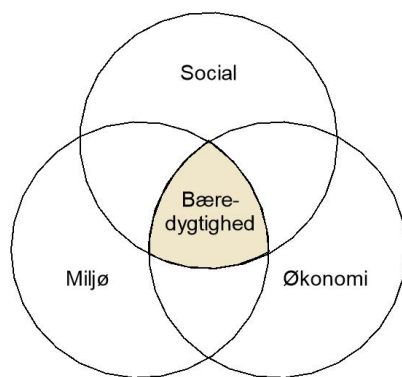
I 1980'erne var der fokus på miljøet, men da Brundtlandrapporten udkom, var det første gang, at udviklingen blev beskrevet i et holistisk perspektiv. Det sociale område relaterede sig primært til befolkningstilvæksten og fattigdommen, da dette kan være en væsentlig årsag til miljøproblemer, som fører videre til det økonomiske område. Økonomien kan være med til at afhjælpe fattigdommen med en øget vækst, men væksten skal dog være bæredygtig for ikke igen at belaste miljøet.

Bæredygtighed med den økonomiske, sociale og miljømæssige sammenhæng

I de efterfølgende år, efter Brundtlandrapporten blev udgivet, var det primært miljødelen der blev refereret til, når begrebet bæredygtighed blev anvendt i forskellige sammenhænge. Den økonomiske og sociale bæredygtighed er der først indenfor de seneste årtier kommet fokus på for alvor. Hvis visionen om en bæredygtig udvikling skal opfyldes, så jorden gives videre til næste generation i mindst lige så god tilstand, som vi har overtaget den, så skal der være en bevidsthed om, at vores måde at leve på, er en del af jordens kredsløb, både på det sociale, økonomiske og miljømæssige plan.

Relationen mellem den social-, den økonomisk- og den miljømæssig bæredygtighed med udgangspunkt i Brundtlandrapporten.

Bæredygtigheden og relationen mellem det sociale, økonomiske og miljømæssige område

Figur 5. Med inspiration fra Green Building Council Denmark. Egen illustration.

“Social nød kan medføre resultater vedrørende naturressourcer, der er lige så dårlige som dem, der er forårsaget af uansvarlige handlinger med ubegrænset økonomisk vækst(...). Ressourcefattige sociale forhold kan på den globale scene få befolkningstallet til at stige og medføre fattigdom. Dette er to elementer som kan sætte miljøet og bæredygtigheden under pres. Hensigten med en bæredygtig udvikling er derfor, at koordinere de økologiske systemers levedygtighed med sociale og økonomiske aktiviteter.” (Vavik & Keitsch, 2010).

Dog kan man ikke isolere problematikken til verdensdele med fattigdom og høj befolkningsvækst. På individniveau kan et bæredygtigt liv udmønte sig på mange forskellige parametre, og jo større tryghed og ligeværdige muligheder, for både det organiserede og det uformelle møde med andre mennesker i ens omgivelser og byrum, jo større ejerskab og trivsel vil man opleve, og dermed passe bedre på omgivelserne som igen vil sænke forbruget af ressourcer både økonomisk og miljømæssigt.

Behovene og mulighederne er forskellige for de rige og fattige byer i verden, men det er vigtigt at også økonomisk udviklede dele af verden øger fokus på dette område, da det er helt afgørende og basalt for en attraktiv og velfungerende by for alle. (Gehl, 2010, s. 119).

Social bæredygtighed

Social bæredygtighed kan opdeles på flere niveauer. Fra et overordnet globalt perspektiv til den individuelle oplevelse.

“Social bæredygtighed er relateret til, hvordan vi træffer valg, som påvirker andre mennesker i vores "globale samfund" - Jorden. Det dækker de bredeste aspekter af erhvervslivet og deres effekt på medarbejdere, leverandører, investorer, lokale og globale samfund og kunder. Social bæredygtighed er også relateret til mere grundlæggende behov for lykke, sikkerhed, frihed, værdighed og kærlighed.”

(Vavik & Keitsch, 2010)

En social bæredygtig udvikling kan anskues fra forskellige niveauer og i forskellige kontekster. På makroniveau handler en social bæredygtig udvikling ikke om individet eller om gruppens livskvalitet, men om generelle politiske spørgsmål som menneskerettigheder og arbejdstagerrettigheder, virksomhedsbestyrelser, “empowerment of people” og lige adgang til inddragelse af alle borgere. (Vavik & Keitsch, 2010)

Den socialøkonomiske bæredygtighed på mesoniveau kan eksempelvis omhandle muligheden for gode og billige boliger til alle og socialt udsatte og på mikroniveau, er det den individuelle oplevelse af basale værdier, som er med til at give et lykkeligt, godt og trygt liv. Det er de sociale relationer mellem mennesker, diversitet i gruppen, inklusion, tryghed og lige adgang for alle.

Med inspiration fra Inge Marie Lid's fortolkning af universel design på de 3 forskellige niveauer, makro, meso og mikro, kan der ligeledes laves en fortolkning af den social bæredygtighed.

Social bæredygtighed fortolket på forskellige niveauer	
Makro	Etik, værdier, menneske- og verdenssyn, social bæredygtighed som strategi, overordnede politiske principper (globalt, EU, Danmark), lovgivningens formålsparagraffer, arbejdsmarkedets regelsæt.
Meso	Sektorlovgivning (staten, regionalt, kommunalt), ydelser, planlovgivning og lokalplaner, arbejdsmiljømæssige og arbejdsretlige standarder. Relationer mellem grupper (leverandører, kunder, investorer, medarbejdere og det omgivende lokalsamfund). Social bæredygtighed fortolket og evalueret på gruppeniveau.
Mikro	Individuelt perspektiv, oplevet social bæredygtighed, arbejdsvilkår (social dumping), anerkendelse, ligeværd og oplevelsen af lykke og tryghed. Relationen mellem individer. Forskellige brugerperspektiver.

Figur 6. Social bæredygtighed fortolket på forskellige niveauer. Med grundlæggende inspiration fra “Universel Design fortolket på forskellige niveauer” af Lid, (2013, s. 19). Egen illustration.

Social bæredygtighed som proces

Social bæredygtighed kan også ses som en social bæredygtig udvikling, hvilket i højere grad gør begrebet dynamisk. Det er her processen og udviklingen, som kommer i fokus, og det kan omfatte både de etiske / bløde værdier, men også de materielle krav. Den sociale bæredygtige udvikling har fået mere opmærksomhed, fordi den i højere grad afspejler de sociale og kulturelle rammer, som bruges til at finde de bæredygtige løsninger, som skal tages af hensyn til de kommende generationer og med bevidstheden om, at alle menneskelige handlinger påvirker andre og verden som helhed. (Vavik & Keitsch, 2010)

FN's 17 verdensmål

For at udvide begrebsforståelsen og for at opsætte mål for udviklingen vedtog verdens stats og regeringsledere de 17 verdensmål på FN-topmødet i New York i 2015.

De 17 verdensmål er underopdelt i 169 delmål og med disse har FN's medlemslande tilsluttet sig, at afskaffe sult og fattigdom, reducere uligheden mellem mennesker, sikre sundhed, gode uddannelser og anstændige jobs til alle, fokusere mere på en bæredygtig økonomisk vækst og gøre en indsats for miljøet og klimaet.

Hvor Brundtlandrapporten primært fokuserede på den miljømæssige bæredygtighed dog med relation til den sociale og økonomiske bæredygtighed, så er der med de 17 verdensmål kommet endnu mere fokus på den sociale og økonomiske betydning. Endvidere ses bæredygtigheden nu også i en sammenhæng med fred, sikkerhed og det internationale samarbejde.

De 17 verdensmål som tydeligt relaterer til en social bæredygtig udvikling og/eller universel design på makro niveau, er her markeret med (SB) for social bæredygtighed og (UD) for universel design: Afskaf fattigdom (SB), Stop sult (SB), **Sundhed og trivsel** (UD og SB), Kvalitetsuddannelse (SB), Ligestilling mellem kønnene (SB), Rent vand (SB), Bæredygtig energi (SB), Anstændige jobs og økonomisk vækst (SB), **Industri, innovation og infrastruktur** (lige adgang for alle) (UD og SB), Mindre ulighed (SB), **Bæredygtige byer og lokalsamfund** (UD og SB), Ansvarlig forbrug og produktion (SB), Klimainsats, Livet i havet, Livet på land, **Fred, retfærdighed og stærke institutioner** (UD og SB) og Partnerskaber for handling (SB). (FN, 2015).

Sundhed og Trivsel. Sikre et sundt liv for alle og fremme trivsel for alle aldersgrupper. Som delmål skal forebyggelse og behandling være med til at reducere for tidlig død af ikke smitsomme sygdomme med en tredjedel inden 2030 og mental sundhed og trivsel skal fremmes. (FN, 2015).

Dette er et mål som bidrager til den sociale bæredygtighed og universel design kan være med til at støtte op om det, bl.a. med sanselig arkitektur.

Industri, Innovation og infrastruktur. Bygge robuste infrastrukturer, fremme inklusiv og bæredygtig industrialisering og understøtte innovationen.

Som delmål skal infrastrukturen udvikles med hensyn til kvalitet, pålidelighed, bæredygtighed og robusthed med det formål at understøtte den økonomiske udvikling og den menneskelige trivsel med fokus på fornuftig og lige adgang for alle. (FN, 2015)

I universel designideologi taler dette til målet om værdighed og ligeværd.

Et andet delmål er, at det skal tilstræbes, at alle tilbydes adgang til informations- og kommunikationsteknologi herunder internettet til en overkommelig pris (udviklingslandene) inden 2020. (FN, 2015)

Universel design kunne her tilføje, at alle skal tilbydes intuitiv og let forståelig informations- og kommunikationsteknologi.

Bæredygtige byer og lokalsamfund. At gøre byer, lokalsamfund og bosættelser inkluderende, sikre, robuste og bæredygtige.

Delmålene er blandt andet at sikre transportsystemer der er tilgængelige og at udbygge den kollektive trafik, så der også tages særlig hensyn til behovene hos de sårbare befolkningsgrupper (børn, ældre, personer med en funktionsnedsættelse med flere). Andre delmål er at skabe en inkluderende og bæredygtig byudvikling og sikre universel adgang til inkluderende og tilgængelige grønne og offentlige rum. Disse delmål har en tidshorisont inden 2030. (FN, 2015)

Hvis byerne og de offentlige rum planlægges og udføres med universel design som strategi, vil man tænke i helheder hvor det ikke er nødvendigt at tage særlige hensyn til de sårbare grupper, da deres behov helt naturligt vil blive indarbejdet, og byerne vil være inkluderende for alle.

Fred, retfærdighed og stærke institutioner. Støtte fredelige og inkluderende samfund.

Give alle adgang til retssikkerhed og opbygge effektive, ansvarlige og inddragende institutioner på alle niveauer.

Delmålene er, på alle niveauer, at sikre inkluderende, lydhøre, repræsentative og deltagende beslutningsprocesser.

Den offentlige adgang til information og beskyttelsen af fundamentale rettigheder skal sikres i henhold til de internationale aftaler og lovgivningen.

Politikker og ikke-diskriminerende love som understøtter en bæredygtig udvikling skal håndhæves og fremmes. (FN, 2015)

Dette verdensmål rammer ned i nogle af kerneværdierne for universel design. Der er tydelige relationer til både inklusionen og den lige adgang til institutioner på alle niveauer, men også til deltagende beslutningsprocesser. I flere af de andre mål, er det universel design som kan være et redskab / middel til at opnå målet, men med dette verdensmål "Fred, retfærdighed og stærke institutioner" er det også omvendt. Her sikres de ikke-diskriminerende tiltag.

Det er dog vigtig at huske på, at alle 17 verdensmål har indflydelse på hinanden og man kan ikke kun fokusere på et eller få af målene, men de skal alle ses i sammenhæng fra en 360 grader vinkel. Når der bliver trykket på et mål, vil det smitte af og måske give modtryk på de andre mål. Universel design kan aktivt bidrage opfyldelsen af nogle af verdensmålene, da mindsettet for universel design netop bygger på inklusion, ligeværd, værdighed og at inkorporere bruger behovene og brugerforståelsen.

Fokus på den sociale bæredygtighed i byggeriet i dansk kontekst

Den sociale bæredygtighed i relation til byggeriet er ikke defineret præcist, men specielt inden for byggeriet i Danmark har man taget ordvalget til sig og bruger det efterhånden i flere forskellige sammenhænge.

Dansk Arkitektur Center (DAC) beskriver, at den sociale bæredygtighed tager udgangspunkt i menneskets liv, adfærd og velbefindende som er afgørende for at skabe et bæredygtigt samfund. Der skal skabes en helhedsorienteret balance mellem mennesker og omgivelser. Indenfor byudvikling og arkitektur er det:

- at sikre en god social bæredygtighed,
- at skabe inklusion og diversitet mellem mennesker,
- bidrage til at alle kan få et sted at bo og
- at skabe trygge omgivelser.

Det er først når byområderne tages i brug og måden hvorpå menneskene bruger dem, at de vil udvikle sig. Byerne er derfor rammerne for den sociale bæredygtighed. De fysiske omgivelser og det sociale liv påvirker hinanden. Den sociale adfærd kan blive påvirket af de fysiske omgivelser, ligesom de fysiske omgivelser kan blive påvirket af adfærden.

Bygningers udformning og materialer kan påvirke handlinger, ændre værdimønstre, påvirke forbrugsmønstre og frembringe følelser. (DAC, 2017)

Vores fysiske miljø har en stor virkning på vores velbefindende og adfærd.

“Der er på den måde kommet fokus på, hvordan rummene mellem husene spiller en stor rolle i forhold til det levede liv og fællesskaber, som er to vigtige dimensioner, når adfærdsmønstre skal ændres.” (DAC, 2017)

Bygherreforeningen har udarbejdet en hvidbog om bæredygtighed i byggeriet og beskriver Social bæredygtighed som knyttet til de sociale betingelser for planlægningen og driften af byggeriet.

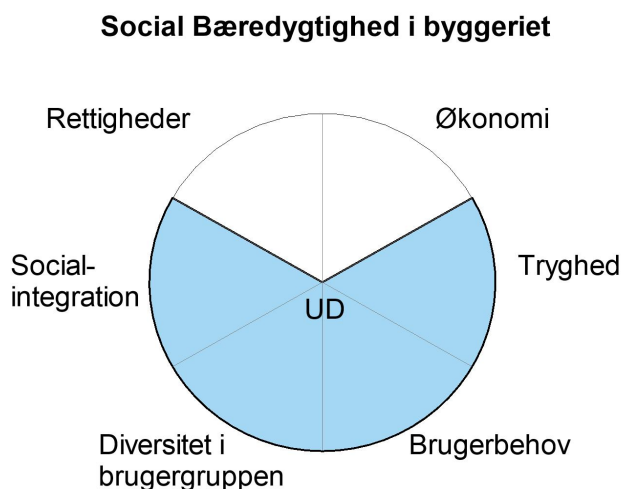
“Aspekter af social bæredygtighed kan være social og bymæssig diversitet, mangfoldighed, funktionelle kvaliteter, psykologiske kvaliteter, komfortmæssige aspekter af indeklima (akustik, termisk komfort, dagslys) og mental sundhed, velvære, velfærd, tilgængelighed, kulturelle og spirituelle kvaliteter samt arkitektonisk kvalitet.”

(Bygherreforeningen, 2013, s. 16)

Både DAC og Bygherreforeningen beskriver den sociale bæredygtighed primært med kvalitative værdier. Det, at kvaliteten ikke nødvendigvis kan måles og vejes gør, at den sociale bæredygtighed på mikroniveau i højere grad er en subjektiv oplevelse. Udover kvaliteterne på individets niveau, som de begge beskriver, relaterer de også begge to til de socialøkonomiske aspekter på meso og makro niveau. DAC skriver, at alle skal have adgang til et sted at bo og om ændringer af værdimønstre, og Bygherreforeningen kommer ind på velfærden og de sociale og bymæssige aspekter.

Når begrebet social bæredygtighed bruges indenfor arkitektfaget, er det ofte i forbindelse med fortællingen om fællesskab, diversitet og inklusion. Ud fra begrebsdefinitionen for social bæredygtighed indeholder emnet også rettigheder og det økonomiske aspekt.

Figuren "Social bæredygtighed i byggeriet" er et bud på, ud fra hvilke perspektiver man kan arbejde med social bæredygtighed i det bebyggede miljø. Den blå markering viser, i hvilke af kategorierne universel design kan bruges til at fremme bæredygtigheden.

Figur 7. Socialbæredygtighed i byggeriet.

Egen illustration

Sammenhængen mellem social bæredygtighed og universel design

Universel design (UD) og social bæredygtighed (SB) har flere sammenfaldende værdier og relationer. Disse sammenhænge beskæftiger blandt andet Tom Vavik og Martina Maria Keitsch sig med. De har blandt andet skrevet artikler om emnet. Når de relaterer den sociale bæredygtighed og universel design, er det ud fra deres profession som industrielle designere, hvorfor de ikke direkte relaterer til byggeriet.

Ud over emnerne inklusion, adgang og retten til deltagelse i samfundet, som beskrives senere, beskriver Tom Vavik og Martina Maria Keitsch også andre relationer mellem universel design og social bæredygtighed. Det er blandt flere, at social bæredygtighed og universel design kan ses som dynamiske begreber, der begge anerkender lige adgang for alle og menneskesynet at alle bidrager til samfundet. Den sociale bæredygtighed og universel design har ligeledes en relation i forståelsen for bruger og deres behov og endelig har de haft en næsten parallel udvikling, som nærmer sig hinanden.

To dynamiske begreber

"Universal design er design af produkter og miljøer, der kan bruges af alle mennesker, i størst muligt omfang uden behov for tilpasning eller specialiseret design."

-Ron Mace

Allerede i den oprindelige målsætning for universel design som formuleret af Ron Mace i 1980'erne, er der implicit en tilknytning til den socialt bæredygtige udvikling. (Vavik & Keitsch, 2010)

Begge begreber har målsætningen om at flest mulige mennesker skal være i stand til at deltage i samfundet på et naturlig og ikke stigmatiserende måde.

Både UD og SB har kerneværdien med mangfoldighed som et grundlæggende element for en social, økonomisk og menneskelig udvikling, og begge begreber anerkender det enkelte menneskes bidrag til dette. Derfor er inkludering omdrejningspunktet til at fremme mangfoldigheden, den lige adgang og muligheden for deltagelse i den menneskelige udvikling. (Vavik & Keitsch, 2010)

Netop ved at mangfoldigheden er synlig, bliver vi alle bevidste om hinanden og dette er med til at udvide vores menneskesyn.

“Vi er nødt til at udvikle vores byer på en måde, så vi konstant tvinges til at se hinanden, og dermed anerkende, at vi har meget forskellige vilkår her i livet”
(Carlberg, 2012)

Design Processen

Ud over anerkendelsen af en mangfoldig verden, er forståelsen af den enkelte brugers behov også en fælles kerneværdi for UD og SB.

Forbindelsen mellem designprocessen for UD og SB er, at der tages højde for, hvordan ændringer påvirker os mennesker og hvordan alle kan bidrage til at skabe ændringerne. Dernæst er det forståelsen for den sociale og kulturelle kontekst, der er afgørende for en social bæredygtig udvikling, fordi de hjælper til at identificere mulighederne og forhindringerne. Til sidst er det den gentagne vurderingsproces, som gør det muligt, konstant at søge efter den bedste løsninger. (Vavik & Keitsch, 2010)

Designprocessen for universel design er at opdage, forstå og konvertere brugernes ønsker, behov og krav til et brugbart og funktionelt design. En metode i processen kan være analysen af hvem vil bruge bygningen/produktet?, hvordan vil de det? og hvor vil de bruge det?. Med de rette kompetencer for brugerindsigten, kan man dermed opnå et design, som ikke kun tager udgangspunkt i designerens private virkelighedsopfattelse, men også i brugernes og diversitetens behov.

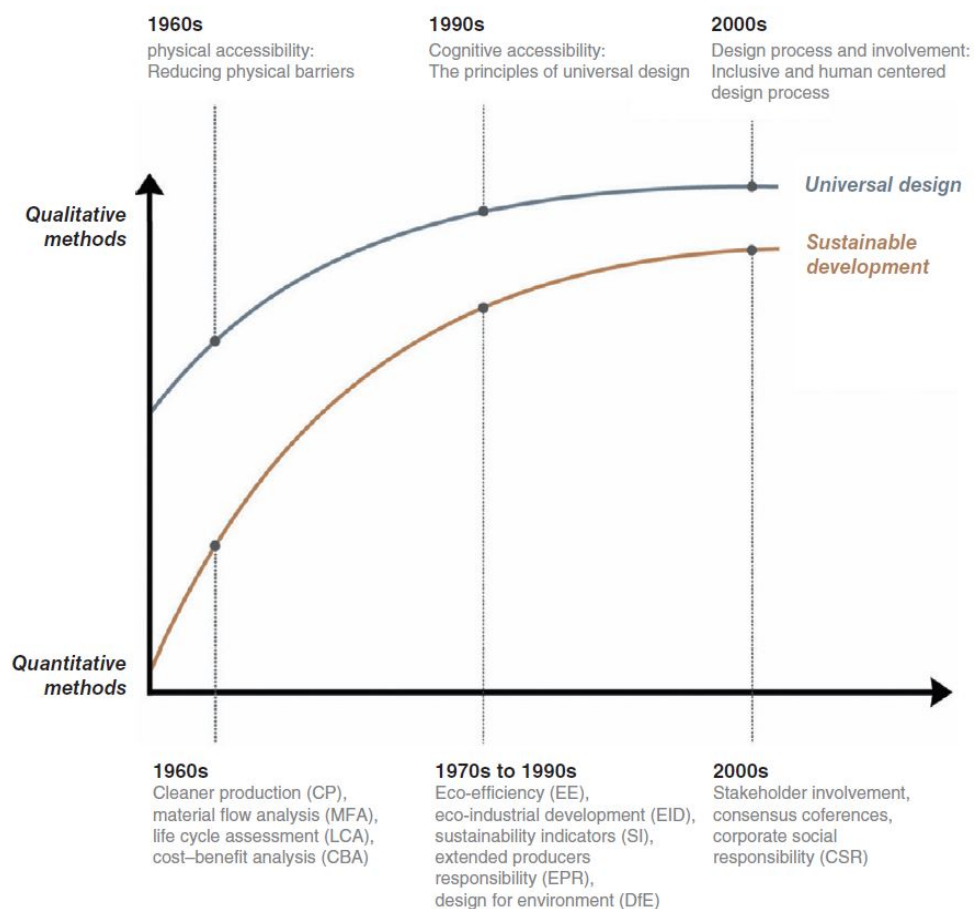
Det er ikke kun designløsninger, der er vigtige. Det er mindst lige så vigtigt at vægte metoder, proces, kompetencer og kundskab. På den måde kan brugerindsigt og -forståelse ikke kun bidrage til bedre løsninger, men de kan også danne grundlag for innovation og helt nye måder at løse opgaven på. (Ryhl & Høyland, 2018, s. 11)

Der er et behov for systemiske ændringer, der vil føre til flere universelt designede produkter, miljøer og faciliteter inden for rammerne af et socialt, miljømæssigt og økonomisk bæredygtigt design. (Ostroff, 2011)

Den parallelle udvikling

Den socialt bæredygtige udvikling og universel design har siden 1960'erne haft en indbyrdes sammenhæng. Fra at fjerne de fysiske barrierer og forbedre de fysiske levevilkår, til at give adgang til informationer og deltagelse i socio-politiske processer og uddannelser. Denne udvikling afspejles dels af overgangen fra kvantitativt orienterede metoder til fokus på de kvalitative metoder som figur 8 på næste side illustrerer. (Vavik & Keitsch, 2010)

Den sociale bæredygtighed og universel design har ikke kun et forløb der ligner hinanden. De nærmer sig også hinanden, da den sociale bæredygtighed har et lidt stejlere forløb med stigningen i de kvalitative tilgange. Med tiden er samfundet i højere grad blevet opmærksom på, at ikke alt kan måles og vejes og kvalitative måder at bearbejde udfordringer kan også skabe værdi.

Figur 8

“Ændringer af metoder og tilgange i universelt design (UD) og bæredygtig udvikling (SD). UD (øvre kurve): Fra fysisk tilgængelighed via kognitiv tilgængelighed til brugerinddragelse i designprocessen. SD (nedre kurve): Fra miljømæssig bæredygtighed via øko-industriel innovation til social bæredygtighed”

(Vavik & Keitsch, 2010)

Et internationalt sprog

Til ovenstående perspektiver fra Tom Vavik og Martina Maria Keitsch kan tilføjes, at både universel design og social bæredygtighed er begreber, der er internationalt funderet og anerkendte. De har begge to et afsæt på tværs af landegrænser.

Den sociale bæredygtighed er via FN kommunikeret ud til store dele af verden, hvor man i fællesskab arbejder for de 17 verdensmål.

Universel design er vokset op fra bunden, men har formået at blive anerkendt som designideologi i store dele af verden. Værdigrundlaget for universel design er ligeledes skrevet ind i FN konventionen for Handicappedes rettigheder.

Som udgangspunkt er der betydelige kulturelle forskelle i, hvordan universel design har udviklet sig i hvert enkelt land, men lighederne er tydeligere end forskellene, da de går på tværs af nationale love, politikker og praksis. Nogle af de kulturelle forskelle er tydelige i terminologien. Da der også været en udvikling og ændring i sproget, der anvendes i de forskellige lande, og dette afspejler sig ikke kun i udviklingen fra den første indsats med at fjerne de fysiske barrierer. et afspejler sig også i forandringen af socialpolitikker og den voksende globalisering. (Ostroff, 2011)

Men det er en fælles styrke, at både universel design og social bæredygtighed opererer som internationale begreber.

Relationerne mellem social bæredygtighed og universel design

Hvis man ser nærmere på hvilke mål social bæredygtighed og universel design har tilfælles, kommer man frem til inklusion, lige adgang og mulighed for deltagelse i samfundet som fællesnævner. Det er især på disse punkter, at universel design kan understøtte og tilbyde en designstrategi, så den sociale bæredygtighed får mulighed for at opfylde målene.

Inklusion

Både social bæredygtighed og universel design vægter hensynet til et behov for social retfærdighed hos brugerne.

Med FN's 17 verdensmål har den sociale bæredygtighed fået et nyt afsæt, som kan give mulighed for et større fokus på denne del af bæredygtigheden.

Adgang vs. lige adgang

Social bæredygtighed arbejder ud fra den præmis, at alle skal have adgang til og mulighed for deltagelse uanset uanset personens aktuelle funktionsevne.

Til dette supplerer universel design med en ligeværdig adgang og tager ikke kun udgangspunkt i, om der er adgang til en aktuel bygning. Tilgængeligheden frem til den aktuelle bygning skal også være tilstede. Som eksempel, det er ikke nok at man kan komme ind i biblioteket og finde rundt derinde, man skal også have mulighed for at komme frem til biblioteket, eksempelvis ved brug af den offentlige transport. Det handler om at se det i helheder.

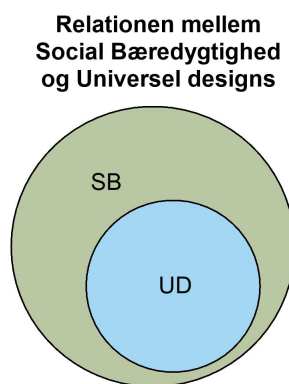
Deltagelse - også i designprocessen

Social integration er et af målene i de "8 mål". Social integration er, at alle skal behandles med værdighed og respekt. *Alle* uanset hvilket tilhørsforhold man har og uanset om man har en nedsat funktionsevne, har *alle* ret til deltagelse. Bringolf, J. (2018)

Det, at der i universel design også er fokus på den enkelte person, giver et supplement til den sociale bæredygtighed. Det er vigtig at tage udgangspunkt i konteksten og brugerbehovene.

Den sociale bæredygtighed er ofte bundet op på politiske processer, der er styret oppefra og ned, men hvis man vil opnå en social bæredygtighed, så kræver det konsensus og deltagelse af så mange forskellige parter som muligt og igen brugerinddragelse. (Vavik & Keitsch, 2010)

Ved både inklusion, lige adgang og deltagelse kan universel design være med til at understøtte den sociale bæredygtighed, hvorfor man kan illustrere det med følgende figur 9.

Figur 9. Relationen mellem social bæredygtighed og universel design.

Figur fra undervisningen frit efter Camilla Ryhl

Parallellerne

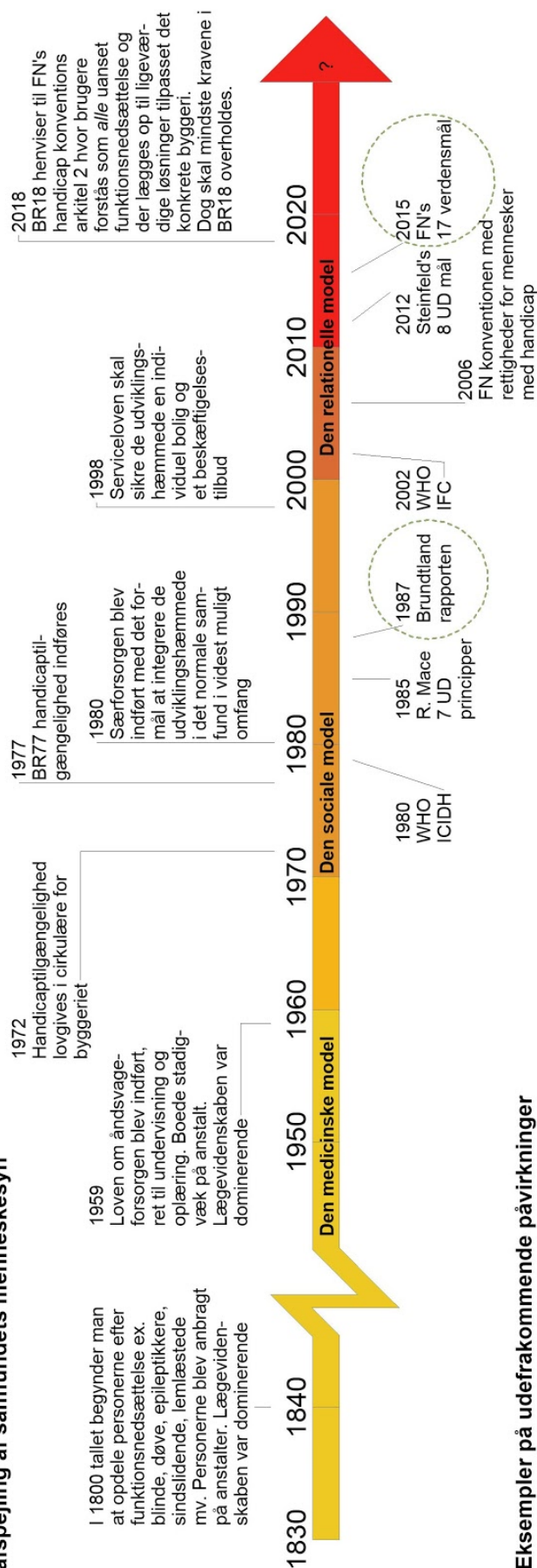
“Designmetoder er i sig selv hybride og eklektiske, dvs. i stand til at tilpasse sig idiosynkratiske forhold, så en revision af universel design-metoden vil sandsynligvis også bidrage til udviklingen af komparative metoder til den sociale bæredygtige udvikling.... flere udvikler universel design-metoder med henblik på integration. Disse tilgange omfatter de fysiske og ergonomiske behov hos brugerne ud over materielle og miljømæssige krav, og i stigende grad inddrages de psykologiske, kulturelle og individuelle behov.”

(Vavik & Keitsch, 2010)

Ovenstående blev skrevet af Tom Vavik og Martina Maria Keitsch i konteksten anno år 2010. Universel design metoderne er under konstant udvikling, og i 2012 kom Steinfeldt med de 8 mål, der tilføjede de funktionelle, sociale og følelsesmæssige dimensioner, så det er sandsynligt, at verdens udvikling igen vil præge måden, vi arbejder med universel design

Hvis man ser på udviklingen fra WHO's sociale model (ICIDH) til den psykosociale relationelle model (IFC), fra Brundtland Rapportens definition af bæredygtigheden til de 17 verdensmål og fra de 7 principper for universel design til de 8 mål, kan man se, at de har fulgt hinanden næsten som en parallel udvikling.

Eksempler på dansk lovgivning som afspejling af samfundets menneskesyn

Eksempler på udefrakommende påvirkninger

Figur 10. Tidslinjen er her tilføjet Brundtland Rapporten og FN's 17 verdensmål (stiplede grønne ringe), da de også kan ses som udefrakommende påvirkninger. Samtidig viser tidslinjen den næsten parallelle udviklinger der er mellem WHO's sociale model (ICIDH) til den psykosociale relationelle model (IFC), Brundtland Rapportens definition af bæredygtigheden til de 17 verdensmål og de 7 principper for universel design til de 8 mål

Egen illustration.

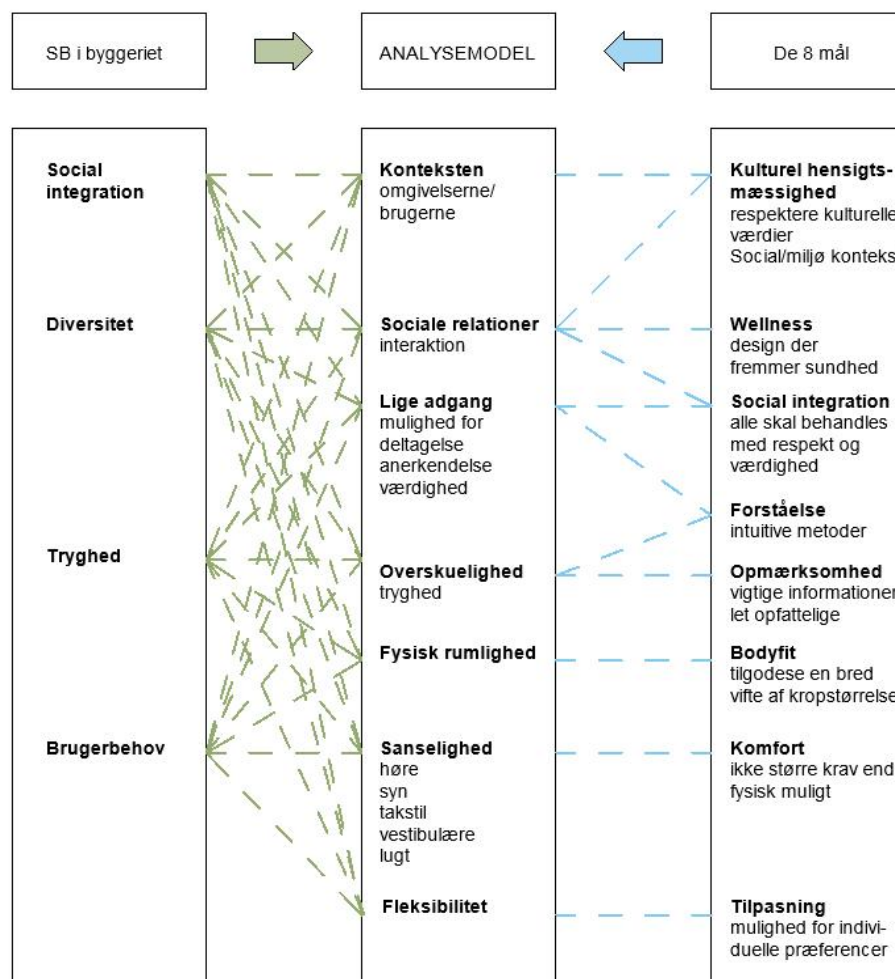
Analysemodel

Med udgangspunkt i figur 7 "Social bæredygtighed i byggeriet" på side 20, er der vist 4 emner, social integration, diversitet, tryghed og brugerbehov, hvor universel design kan bidrage til den social bæredygtighed. Emnerne er angivet nedenfor i modellen til venstre under "SB i byggeriet".

I modellen er der ligeledes taget udgangspunkt i universel design i forståelsen af Steinfeld's 8 mål. De er angivet til højre under "De 8 mål"

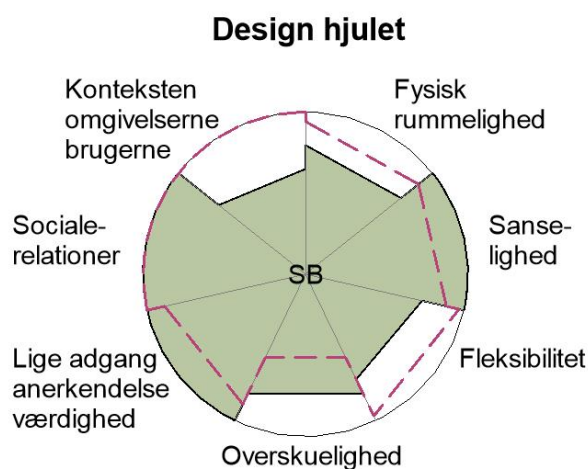
Emner til den videre bearbejdning er oplistet under "Analysemodellen". De 7 emner er, ud fra teoriafsnittet, vurderet som relevante og operative, hvis man vil arbejde med den sociale bæredygtighed i byggeriet understøttet af universel design. Emnerne har tætte relationer til Steinfeld's 8 mål, dog med nogle tilretninger og lidt andre tolkninger.

I modellen nedenfor vises relationerne mellem "SB i byggeriet", Analysemodellen og "De 8 mål". De stiplede linjer viser hvordan emnerne i de 3 søjler hænger sammen. Man kan se at emnerne til hver især relaterer til alle emnerne i analysemodellen. Det kan forklares med, at de 4 emner rummer bredt og de relaterer til vores livsoplevelse. Derfor har de også alle indflydelse og relationer til alle emnerne i analysemodellen, som er løsninger eller konsekvenser til emnerne i "SB i byggeriet".

Figur 11. Relationerne mellem emnerne fra social bæredygtighed i byggeriet, analysemodellen og de 8 mål fra universel design. Egen illustration.

På baggrund af emnerne fra analysemodellen, er der udarbejdet et designhjul, som kan synliggøre hvordan det er muligt at arbejde med universel design og social bæredygtighed. Designhjulet er tænkt som et redskab, hvor man synliggør intentionerne ved byggeriet (den stiplede markering), men designhjulet kan også bruges ved den efterfølgende evaluering af projektet, hvor det vurderes, på hvilke parametre byggerier er lykkedes i forhold til intentionerne.

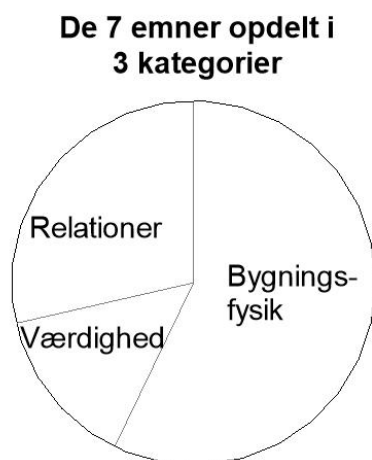
Figur 12. Designhjulet.

En arbejdsmodel som synliggør understøtningen af den sociale bæredygtighed med universel design i byggeriet.

Arbejdsmodellen er vist med et eksempel på brug. Den stiplede linje er intentionen og det grønne felt er resultatet som vurderet ved evalueringen holdt op mod intentionen. Egen illustration

Emnerne i design hjulet kan være med til at skabe opmærksomhed og fokus på, hvor man kan gøre en indsats, for at højne den sociale bæredygtighed. Ud for hvert emne kan man angive en målsætning en intention for, hvordan kategorien skal vægtes i byggeriet og ved en efterfølgende evaluering kan man tilsvarende vurdere resultatet for byggeriet og holde dem op mod hinanden.

Designhjulet er en arbejdsmodel, som er udviklet i forbindelse med denne opgave. Ved brug i flere forskellige typer af projekter, vil det være relevant at forholde sig til emnerne og lave de nødvendige tilpasninger. Designhjulet skal ses som et dynamisk redskab.

Figur 13.

Modellens 7 emner kan grupperes i 3 kategorier: Bygningsfysik, Relationer og Værdighed.

Egen illustration

Bygningsfysik; den fysiske rumlighed, sanseligheden, overskueligheden og fleksibiliteten. Den fysiske rumlighed tager højde for det øgede behov for plads eksempelvis ved brug af hjælpemidler.

Sanseligheden opererer med det auditive, det visuelle, det taktile, den vestibulære sans og lugtesansen. Ved eksempelvis svimmelhed, nedsat syn og hørelse har sanseligheden i byggeriet indflydelse på, om brugerne oplever det er brugbart.

Overskueligheden er et vigtigt element ved nedsatte kognitive evner. Hvis det er let at orientere sig, giver det tryghed.

Fleksibiliteten sætter fokus på muligheden for individuelle tilpasninger.

Relationer; social interaktion og konteksten til omgivelserne og brugerne.

Social interaktion er hvor det bebyggede miljø giver mulighed for at skabe sociale relationer.

Konteksten er relationen til omgivelserne og mellem omgivelserne og brugerne. Herunder også den kulturelle forståelse for brugerne, at de bliver set ud fra deres baggrund og udgangspunkt.

Værdighed - lige adgang og mulighed for deltagelse.

Anerkendelse, ligeværdighed og respekt for den enkelte er vigtige værdier, for at vi som mennesker kan yde vores bedste og føle os inkluderede.

Eksempler på ligeværdige løsninger. Til venstre betjeningspanel til elevator som også kan betjenes med fødderne, hvis man ikke har mulighed for at bruge den traditionelle knap. Til højre plads for kørestolsbruger med ledsager på fodboldstadionet Stade Bordeaux. På de fleste stationer vil man være henvist til en plads helt nede ved banen. Her får man mulighed for at sidde oppe sammen med de øvrige fans. Foto: Lene Rosehr Salomon

5. ANALYSEN

Seniorbofællesskabernes relevans som cases.

Vores behov variere gennem hele livet. Når vi kommer til den 3. alder vil de fleste opleve en grad af nedsatte funktionsevner på grund af aldring og med en hastighed der gør, at der kan være en markant forskel på ens evner når man er 65 til man er 85 år.

Seniorbofællesskaberne henvender sig til personer fra 55 år. De fleste flytter ind med den forventning, at dette skal være deres sidste hjem. Derfor er det vigtigt, at seniorbofællesskaberne er designet og planlagt, så man netop kan blive ældre, mens man bor der.

Hvem, hvor mange og hvorfor ønsker seniorerne fællesskabet.

Siden finanskrisen og i årene fra 2009-2014, hvor der stort set ikke blev etableret nye bofællesskaber, er der nu igen begyndt at komme vækst i byggerierne af seniorbofællesskaber. Antallet af personer over 65 år har rundet 1 million, og ifølge VIVE's ældreundersøgelse tilkendegiver knap 8 %, ca. 80.000 personer, at de ønsker at bo i et fællesskab. Der er ca. 285 seniorbofællesskaber i Danmark. (Schulze & Mahncke, 2019)

Årsagerne til at flytte i et seniorbofællesskab er flere, men det interessante er, at det ikke er ønsket om socialt samvær med naboerne, som er den vigtigste begrundelse.

I undersøgelsen "Det store eksperiment" fra 2013 ved Statens Byggeforsknings Institut, som bygger på kvantitativ og kvalitativ dataindsamling fra seniorbofællesskaber spredt over hele landet. (Petersen, 2013, s. 20). Her fremgår det, at seniorerne har flere grunde til at flytte i et bofællesskab.

I undersøgelsen, hvor det var muligt at angive flere årsager, er fordelingen således:

55 % ønsker en mere overkommelig bolig

50 %, ønsker en mindre bolig

44 % ønsker en tryk bolig

43 % ønsker samvær med naboerne

31 % ønsker at bo med jævnaldrende og

16% ønsker en mere moderne bolig (Petersen, 2013, s. 62)

De fysiske rammer er en af hovedårsagerne til, at man ønsker at flytte, men årsagerne skal også sammenholdes med typen af bolig de kommer fra:

11 % flytter fra en almen bolig

5 % flytter fra en andelsbolig

77% flytter fra en ejerbolig og

7 % flytter fra en privat lejebolig (Petersen, 2013, s. 62)

Den store gruppe af seniorer fra ejerboligerne der flytter til bofællesskaber tyder på, at de ikke ønsker at stå for ansvaret med vedligehold af boligen. (Petersen, 2013, s. 8)

I de almene og private udlejningsboliger, har man allerede et administrationsselskab som står for de fleste praktiske gøremål ved boligerne. Der er ofte også mulighed for at flytte til

en anden og mindre lejlighed i selskabet og ofte er der dannet sociale naboskaber, da man bor tæt sammen, og måske findes der til bebyggelsen også fællesrum.

I den kvalitative del af undersøgelsen, i interviewundersøgelsen, fremgik det, at beboerne havde gjort sig flere overvejelser omkring seniorbofællesskabets sociale kvaliteter også de bløde og vigtigheden af et godt naboskab. (Petersen, 2013, s. 63) Så resultatet er ikke entydigt.

Når man kommer til pensionsalderen, og især hvis også ægtefællen er faldet bort, oplever flere, at de ikke har den naturlige kontakt med andre mennesker mere. De oplever, at de mister en del af deres identitet og værdi i samfundet (Kähler, 1999) det kan være medvirkende til, at man søger nye fællesskaber, hvor man igen kan indtræde i sociale sammenhænge og få mulighed for at bidrage til fællesskabet og opnå værdi.

Inden for de senere år er typen af bofællesskaber også udvidet betragteligt. De idealistiske fællesskaber hvor man bor enten med blandede generationer eller kun seniorer, og har visioner om et bæredygtigt liv og måske også en grad af selvforsyning findes, og bliver stadigvæk bygget. Men nu er der også andre retninger af bofællesskaber, som er kommet ind på markedet. Det kan være mere luksuriøse bofællesskaber, hvor rammerne er "det gode liv" eller fællesskaber, der bygger på ideologiske værdigrundlag, som ønsket om deleøkonomi, en religiøs retning, en seksuel orientering med flere.

Livskvaliteten hos seniorerne

WHO's definition af livskvalitet er:

"... menneskers opfattelse af deres livssituation set i sammenhæng med den kultur og de værdisystemer, de lever i, og i forhold til deres mål, forventninger, standarder og bekymringer. Det er et bredt begreb, som på en kompleks måde påvirkes af personens fysiske helbred, psykiske tilstand, uafhængighedsniveau, sociale forbindelser, personlige overbevisninger og personens forhold til vigtige aspekter af sit miljø." (EUPATI (u.å.)

Antallet af seniorer, med et sundt helbred stiger og de fleste seniorer trives. Således svarede 63% af de 77-årige at de har et godt helbred i en undersøgelse fra 2017 foretaget af (VIVE, 2018)

De er aktive, ryger mindre, har gode kognitive evner og lever længere. Men jo ældre de bliver, jo større er også diversiteten blandt seniorerne, om de trives og oplever et godt helbred. I den allersidste del af livet er der flere som oplever at de fysiske og kognitive begrænsninger sætter ind. (VIVE, 2018)

Sociale relationer er vigtige gennem hele livet og selvom mange seniorer er aktive med et godt socialt netværk, sker der også forandringer i de sociale netværk når man bliver ældre. Blandt de 52-97 årige er det 81% af mændene og 76% af kvinderne som kun sjældent føler sig ensomme. (VIVE, 2019)

Bofællesskaberne og ensomhed

Fælles for alle typer af bofællesskaber er, at de er med til at give en form for forsikring mod social ensomhed.

Flere ældre, specielt dem der bor alene, oplever at de mister en del af deres sociale netværk når de stopper på arbejdsmarkedet. Ved at ændre på deres boligsituation og flytte i et bofællesskab, skaber de muligheden for at redefinere sig selv i nye roller i et nyt fællesskab, blandt nye sociale relationer med ligesindede og nye fysiske rammer. (Petersen, 2013)

Reklame i det Københavnske bybillede, maj 2019. Københavns Kommune er afsender. Foto: Lene Rosehr Salomon

Gode fysiske rum og boliger for seniorer med

Den gode seniorbolig vil gøre det muligt at blive boende længst muligt i eget hjem.

Det betyder dels at boligens fysiske udformning skal gøre det muligt, dels at der også er mulighed for at pleje de sociale relationer.

I de fysiske rammer skal der være rummelighed, så det er muligt at bevæge sig rundt i alle rum også med et gangstativ, og indretningen skal eksempelvis være uden trapper, da de kan være en udfordring både ved fysiske, vestibulære og kognitive nedsatte evner.

Dagslyset har en vigtig indvirkning på vores liv, da det regulerer vores døgnrytme og gør det lettere at orientere sig. Store vinduer med veldefinerede placeringer kan bidrage med et højt lysniveau i rummet. Højtliggende vinduer gør at lyset kommer langt ind i rummet og bidrager med et indirekte lys. Hvis lyset fordeles undgå kontraster. Store kontraster kan medføre blænding. SBI 263 (2016)

En varieret elektrisk belysning, er ligeledes vigtig for oplevelsen og funktionen af rummet.

En god akustik er også vigtig, da netop akustikken påvirker vores mulighed for at deltage socialt i en samtale. En dårlig akustik kan også gøre, at man bliver træt, "ør i hovedet", og må forlade selskabet og omgivelserne.

Udsynet og udsigten er med til, at man føler en samhørighed med omgivelserne. Derfor kan man overveje orienteringen af rummet, men også vinduernes udformning med placeringen af sprosser mv.

I fællesrum kan social differentiering, med mulighed for forskellige grader af social deltagelse gøre, at diversiteten blandt os mennesker bliver tilgodeset. Det er meget forskelligt hvordan vi oplever behovet for social interaktion bliver opfyldt. Nogle ønsker at deltage tydeligt, men andre får deres behov opfyldt ved at deltage i periferien.

Tildannet foto. Foto af Lene Rosehr Salomon

3 seniorbofællesskaber som case

Til casen er valgt 3 seniorbofællesskaber Gay and Grey, Kamelia Hus og Bovieran. De tre cases er blandt andet valgt ud fra 2 overordnede kriterier: nutidighed og diversitet.

Det har været vigtigt, at de alle er nutidige byggerier, da de gerne må afspejle hvordan der bygges seniorbofællesskaber i dag efter de nuværende standarder og de forventninger som beboerne kommer med. Derfor er alle 3 eksempler enten under planlægning eller nybyg.

Ønsket var også at vise hvor stor en diversitet, der er i typen af seniorbofællesskaber. Der er kommet flere forskellige aktører på markedet som tilbyder at bygge fællesskaber og dette afspejler på hvilke parametre, der er et marked.

Når et af kriterierne er diversiteten, gør det, at der ikke nødvendigvis kan drages konklusioner i sammenligningerne.

Men til brug i analyseværktøjet designhjulet, er formålet ikke at bruge det som et sammenligningsværktøj, da det bruges som et redskab til at arbejde med det enkelte byggeri og ikke til sammenligning mellem byggerier. Designhjulet skal ikke forstås, som en smiley ordning.

Primær diversitet ved de 3 cases			
	Gay and Grey	Kamelia Hus	Bovieran
Ophav	På initiativ af ildsjæle	Investor- og eksempel byggeri	Investor byggeri
Ejer / Leje	Almen udlejning	Privat udlejning	Andelskøb
Profil	Seksuelt tilhørsforhold	Grøn i Byen, også for lav indkomst	Bo som ved Rivieraen
Bygnings-form	Punkthus 8 etager	Langhus 5 og 6 etager	Hestesko 3 etager og overdækket vinterhave

Figur 14 Skematisk oversigt for typerne af cases. Egen illustration

Case 1 - Gay and Grey

Illustration for livet mellem husene Kilde: Arkitema Architects / Boligforeningen 3B

Gay and Grey er et seniorbofællesskab under planlægning. Profilen er et fællesskabs for LGBT personer. Seniorbofællesskab opføres i København i en eksisterende bydel.

Krav for indflytning

For at komme i betragtning skal man være fyldt 50+ og må ikke have hjemmeboende børn.

Visionen for byggeriet

Formålet er at skabe et seniorbofællesskab for LGBT personer, kvinder, mænd og par, der ønsker at bo sammen i et fællesskab. I "Gay and Grey - seniorboligernes værdigrundlag" beskrives, at man vil skabe tryghed for beboerne, modarbejde ensomhed, fremme livsglæden for den enkelte og fællesskabet, samt tilskynde til et aktivt liv i respekt for den enkelte beboer.

Byggeriets geometri

Huset er planlagt som et punkthus på 8 etager. Fællesskabet får 28 boliger på 2-3 værelser.

Fællesarealerne

Fællesrummet er placeret i stueetagen og er bl.a. med fælles køkken, så der er mulighed for fællesspisning. Lejlighederne er forbundet vertikalt af hovedtrappe og

elevator.

Det sociale rum

I mere end 10 år har en gruppe ildsjæle i "Gay and Grey" arbejdet på at skabe et seniorbofællesskab for homo-, bi- og transseksuelle personer.

De kommende beboere har stor indflydelse på byggeriet, de har udarbejdet målsætninger, værdigrundlag og taget initiativet til, at den almene boligforening 3B nu står som bygherre for seniorbofællesskabet.

En af tankerne med det sociale rum er, at det skal åbne sig op mod omgivelserne ved at gøre stueetagen tilgængelig for omgivelserne. Eksempelvis med galleri udstilling af kunst mv.

Illustration for Sundholmen. Kilde: Boligforeningen 3B

Case 2 - Kamelia Hus

Kamelia Hus ved det nye Grønttorv. Kilde: Kamelia Hus

Kamelia Hus er et seniorbofællesskab opført 2018 i Valby. Seniorbofællesskabet er med en grøn profil inspireret af områdets tidligere funktion som grønttorv.

Krav for indflytning

For at komme i betragtning skal man være fyldt 60+ og der må ikke være hjemmeboende børn.

Visionen for byggeriet

Formålet var at udvikle og skabe et seniorbofællesskab, som forebygger ensomhed og som ældre også med en lavere indkomst har råd til. Mantraet er "Lidt færre m² til dig selv og lidt mere plads og fællesskab med andre".

Byggeriets geometri

Huset er udført som et langhus på henholdsvis 5 og 6 etager. Fællesskabet har 50 boliger. Størrelsen på lejlighederne er 2-3 værelser, 66 og 93 m² inkl. andelen på 23 m², som hver bolig afgiver til de fælles opholdsrum og taghaven.

Fællesarealerne

Lejlighederne er bundet sammen via udvendige svalegange og vertikalt af to hovedtrapper og en elevator. På hver etage er der et fællesrum og på taget er der etableret en fælles tagterrasse og taghave med et væksthus. I stueplan er det store fælleskøkken placeret. Fællesarealerne udgør ca. 1150 m².

Det sociale rum

Beboerne har haft ansvaret for at udvikle og skabe rammerne for de fælles opholds-zoner.

Boligerne

Boligerne er forholdsvis små og kompakte, men gennemlyste fra to sider. Der er enten skydedøre eller glasdøre i lejlighederne. Alle overflødige m² er sparet væk, man går eksempelvis direkte ind i Køkken/alrummet, da der ikke er et vindfang. Køkkenet er placeret lang med væggen, hvor også teknikarealerne og den begrænsede opbevaringsplads er. Badeværelset er indeliggende i boligen. Den mindste bolig på 2 værelser har stue og soveværelse kombineret i et rum. Den 3 værelses bolig har to små separate værelser som stue og soveværelse.

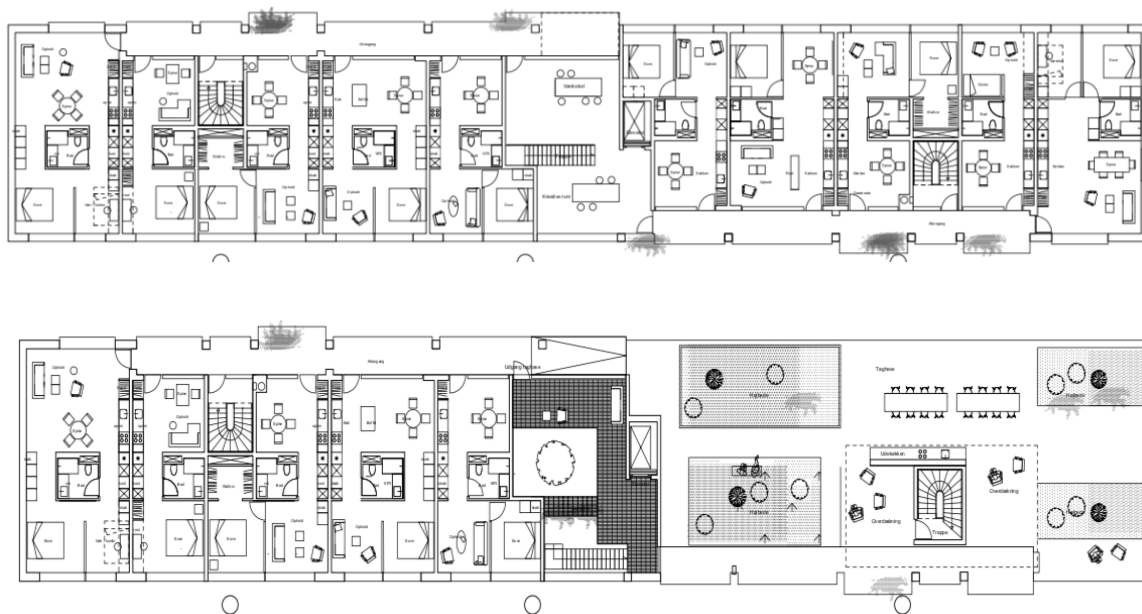
Lejligheds eksempler. Kilde: Kamelia Hus

Privatliv og fællesskab

Snit som viser opdelingen af de private og fælles opholdsarealer

Kilde: pka, FB gruppen, Realdania (2017)

Etageplaner for en mellemetage og den øverste etage med boliger og taghaven.

Kilde: pka, FB gruppen, Realdania (2017)

Case 3 - Bovieran

Bovieran set udefra Kilde: (Bovieran, 2017)

Bovieran er et konceptbyggeri udviklet i Sverige, hvor det er opført i flere byer. I Danmark er der Bovieraer under opførelse i Frederikssund og Hedehusene. Andelsboliger. Bovieran betyder 'Bo-ved-rivieraen'.

Krav for indflytning

For at komme i betragtning til at købe en andelsbolig skal man være fyldt 55+ og må ikke have hjemmeboende børn.

Visionen for byggeriet

Visionen er:

"Med fokus på behovene hos seniorer, kommuner og samfundet som helhed med hensyn til boligsituationen, arbejder vi målrettet for at skabe trygge og sunde fællesskaber." (Bovieran, 2019)

Byggeriets geometri

Huset er opført som en hestesko på 3 etager med en overdækket vinterhave i midten.

Fællesskabet har 55 boliger. Størrelsen på lejlighederne er 2-3 værelser, 77 til 99 m² hertil andelen på 27 m², som hver bolig bidrager til de fælles arealer.

Fællesarealerne

Adgangen til lejlighederne sker via vinterhaven, der udadtil er lukket af for offentligheden.

På 1. sal og 2. sal er lejlighederne forbundet via svalegange og vertikalt af trapper og elevatorer. Fællesarealerne udgør ca. 1485 m² og er en overdækket vinterhave, et fælleshus og en gæstebolig.

Det sociale rum

Det sociale rum skabes i det omfang at beboerne tager initiativ til det.

Boligerne

Boligerne er indrettet med entre (plads til skab / garderobe), der fører til køkken / alrum / ophold. Både i den 2 værelses og i den 3 værelses lejlighed er der vist plads til en dobbeltseng samt opbevaringsskabe i soveværelset. Køkkenet er udført som et L og støder op mod badeværelset, hvilket giver et kompakt areal til teknik. Alle lejligheder har enten privat terrasse eller altan, der vender ud mod omgivelserne. Sikkerhed beskrives med et særskilt punkt i salgsmaterialet for boligerne. Boligerne er udført med sikkerhedsdøre og porttelefonen er med tv-display.

Type A: 2 rum, brutto 77 m² + 27 m² andel af vinterhaven

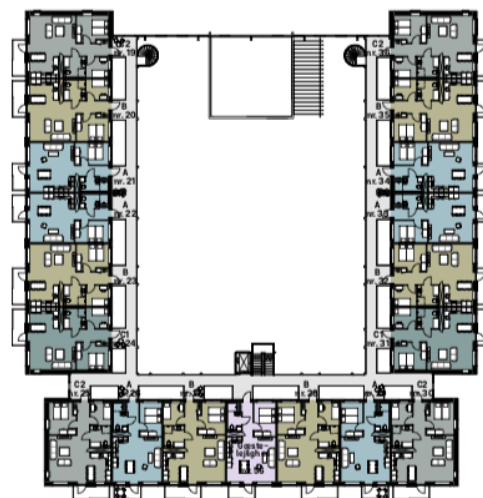
Type C1: 3 rum, brutto 98 m² + 27 m² andel af vinterhaven

Lejlighedsplaner Kilde: (Bovieran, 2017)

Stueplan. Lejlighederne er fordelt rundt om den fælles tropehave. På ydersiden har alle lejligheder en privat terrasse. I midten er fælleslokalet med fælles køkken placeret. Kilde: (Bovieran, 2017)

Første sals plan. Lejlighederne er forbundet af altangangen. Der er tre trapper og en elevator til stueplan. Den lilla markerede lejlighed i midten er gæstlejligheden. Kilde: (Bovieran, 2017)

Eksempel på lejlighedsindretning
Kilde: (Bovieran, 2017)

CASE analyse

Med udgangspunkt i analysemodellen undersøges det i hvilken grad universel design understøtter den sociale bæredygtighed i de 3 seniorbofællesskaber.

1. Konteksten

Relationen til omgivelserne: Er der social interaktion med omgivelserne? Bidrager byggeriet til området ved at være indbydende og åbent?

Relationen mellem omgivelserne og brugerne: Er der let adgang til nærmiljøet, tæt på indkøb og offentlige transportmuligheder? Er bygningen placeret, så beboerne oplever at være en del af en sammenhæng. Eksempelvis en smuk natur, udsigt eller et pulserende byliv?

Den Kulturelle forståelse: Forståelse af brugergruppen, deres baggrund og udgangspunkt. Atmosfæren ved bebyggelsen.

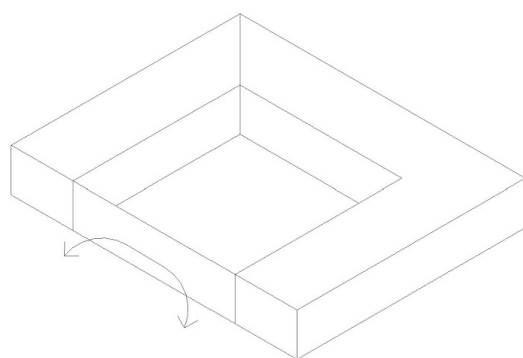
Relationen til omgivelserne:

De 3 seniorbofællesskaber er forskelligt integreret i omgivelserne. Hvor Kamelia Hus og Gay & Grey er designet til en specifik placering, er Bovieran et konceptbyggeri, som i princippet ser ens ud, uanset placering og relation til omgivelserne.

Bovieran lukker sig om vinterhaven hvor der dannes et trygt og overskueligt rum. Men samtidig lukker den af over for omgivelserne og indblik, da man udefra ikke oplever vinterhaven.

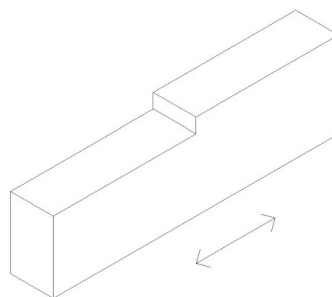
Kamelia Hus har ligeledes en privat stueetage for fællesskabet, men i forbindelse med deres fællesskøkken er der etableret udendørs terrasser til ophold og fællesspisning.

Gay and Grey har som intention, at stueetagen skal være åben også for omgivelserne, for at bidrage med social aktivitet til naboerne. Deres tanker er bl.a. at lave udstillinger m.v.

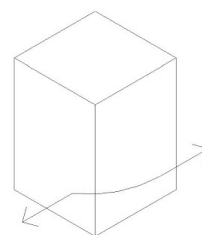
Bovieran

Lukker om sig selv med kamera ved porten

Kamelia Hus

Privat aflukket dog med gadeliv foran

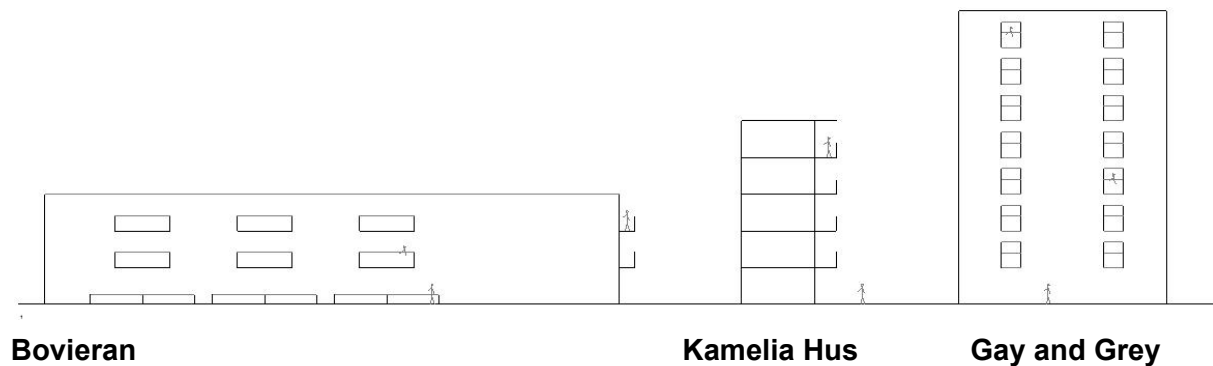

Gay and Grey

Åben stueetage hvor omgivelserne inviteres ind

Figur 15. Bygningernes åbenhed om omgivelserne. Egen illustration.

Relationen mellem omgivelserne og brugerne:

Figur 16. Proportionerne viser muligheden for deltagelse og interaktion med livet på gadeplan og til omgivelserne. Egne Illustrationer.

Jo højere og jo mere kompakt en bygning er, jo mindre vil kontakten til gadelivet være. Der er en usynlig grænse ved ca. 13,5 meter i højden, hvis man fra bygningen ønsker kontakt til gadeplan (Gehl, 2010 s. 49-50)

Bovieran er på 3 etager med terrasser eller altaner, der vender ud mod omgivelserne. Kamelia Hus er på 5 og 6 etager med udvendige svalegange og Gay and Grey er et punkthus på 8 etager med franske altaner.

Alle 3 byggerier er placeret i bymæssig bebyggelse, hvorfor der er let til faciliteter som indkøb og transport.

Den Kulturelle forståelse:

De 3 seniorbofællesskaber henvender sig til forskellige grupper af seniorer.

Bovieran henvender sig til seniorer, der ønsker at mødes i et mere uforpligtende område, hvor der ikke stilles store krav til fællesaktiviteter. Eksempelvis skal de ikke selv vedligeholde omgivelserne og planterne i vinterhaven. Fællesaktiviteter som fællesspisning vil kun ske, hvis der blandt beboerne er ildsjæle, som vil arbejde for fællesskabet.

Kamelia Hus henvender sig til den grønne byboer, der i højere grad ønsker fællesskabet. Deres lejligheder er små, hvilket gør, at de automatisk ledes ud i fællesskabet. Det forventes, at beboerne aktivt tager del i fællesskabet. Byggeriet har udlagt nogle rammer, som inviterer til fællesskab og beboerne kan dyrke fællesskabet både indendørs og udendørs. Med et udekøkken på tagterrassen, hvor der også er væksthuse og mulighed for fælles dyrkning af grøntsager, er der også plads til aftener med fællesspisning.

Gay and Grey henvender sig til personer, hvor fællesnævneren er den seksuelle orientering. Derved skabes et fællesskab for en minoritetsgruppe i samfundet. Dette kan give tryghed og oplevelsen af forståelse. Deres fællesskab kan bæres af, at der også er andre interesser, som binder dem sammen og det vil ligeledes i høj grad afhænge af indsatsen fra ildsjæle.

Opsummering:

Bovieran forholder sig, som hovedkoncept, ikke til omgivelserne. Til gengæld er det en lav tæt bebyggelse med terrasser og altaner, som giver mulighed for liv ved bebyggelsen.

Kamelia Hus forholder sig til det omgivelserne som et byhus også med fællesterrassen. Gay and Grey har intentionen om at invitere omgivelser ind i stueplan. Til gengæld gør bygningskroppen med et punkthus, at man oppe fra boligerne i højere grad bliver isoleret fra de udendørs omgivelser.

2. Den fysiske rummelighed

Boligerne og de fælles opholdsrum: Brugerbehov ved en nedsat fysisk funktionsevne. Er der den nødvendige rummelighed og udformning, så der er manøvreplads eksempelvis også ved brug af hjælpemidler?

Bebyggelsen generelt: Adgangsforhold i udearealerne (niveauforskelle, mulighed for at manøvrere rundt). Sikring mod udefra kommende støj (hvis nødvendigt).

Boligerne og de fælles opholdsrum:

Når den enkelte bolig skal afgive mellem 23 og 27 m² til de fælles opholdsrum, er boligerne presset på m². Dette ses på lejlighedsplanerne både for Kamelia Hus og Bovieran. Her kan det bl.a. ses i soveværelserne, hvor der er trængt ved siden af sengene. Kvadratmeterne i lejlighederne er prioriteret i opholdsrummene. Derfor kan man stille spørgsmål ved, om det er muligt at bo der, også når man bliver plejekrævende. Begge bebyggelser rummelige badeværelser, dog kan man ikke nå håndvasken fra toilettet ved ingen af indretningerne.

I Kamelia Hus er m² i lejligheden optimeret i en sådan grad, at man "tvinges" til at bruge de fælles opholdsrum, da lejligheden ikke er meget større end en studenterhybel. Derfor er det et aktivt valg for fællesskab, når man flytter ind i Kamelia Hus. En ulempe kan dog være, at man skal via en udendørs svalegang for at komme frem til de fælles opholdsrum. Det kan være koldt og glat om vinteren for en person med nedsat gangsevne.

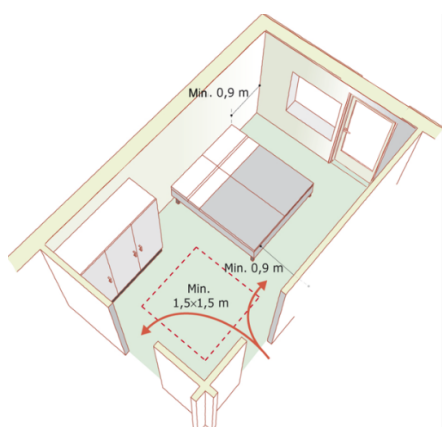
Bovieran minder i højere grad om en familiebolig, men lejlighederne er også på mellem 77 og 99 m². Det store køkken alrum har et L-formet køkken, som er anbefalet ved tilgængelige boliger. SBI 249 (2015). Da boligen er rummelig og der let kan bo mere end en person i lejligheden, skal der gøres en ekstra indsats for at skabe et fællesskab i fælleshuset, som er placeret i vinterhaven.

Gay and Grey kan ikke vurderes på dette punkt, da der ikke har været tilgængelige planer for lejlighederne og det fælles opholdsrum.

Opsummering:

Kamelia Hus har meget trange lejligheder. Til gengæld er der rig mulighed for ophold i flere forskellige typer af opholdsstuer. Konceptet med mindre plads til privaten og mere plads til fællesskabet er gennemført. Prisen er, at det kan være besværligt at bo i lejligheden med en fysisk nedsat funktionsevne.

Bovieran har rummelige lejligheder, men de er mindre kompakte, bl.a. er der en entre. For nogle personer ses dette som spildplads. Nogle vil foretrække dette, da man ikke skal hænge jakken lige ved siden af køkkenet.

Figur 17. Eksempel på en hensigtsmæssige størrelse af et soveværelse. Illustration fra SBI anvisning 249, Tilgængelige boliger - indretning. SBI 249 (2015)

3. Sanselighed

Bebyggelsen generelt, de fælles opholdsrum og i boligerne:

Opfyldelse af brugerbehovene ved en nedsat funktionsevne relateret til sanserne.

Den visuelle sans hvor dagslys, belysning, kontrastfarver har en indvirkning. Dagslyset kan have stor indflydelse på vores velbefindende, men det kan også være med til at skabe orientering ved indirekte lys.

Den auditive sans har brug for en god rumakustik og evt. teleslynge i fælleslokaler.

Den taktile sans som har indflydelse på, hvordan vi oplever verden i de taktile overflader.

Den vestibulære sans, som gør, at man kan føle svimmelhed, har brug for, at der er steder at støtte sig til og holde et hvil.

Lugtesansen som er med til at stimulere vores lyst til eksempelvis mad.

Ud fra materialet om de 3 seniorbofællesskaber har det ikke været muligt at undersøge sanseligheden. Men det er et vigtigt parameter, da det netop er de sanselige evner, som er udfordret ved aldring.

Dog kan det nævnes, at man eksempelvis ved Bovieran skal være opmærksom på akustikken i den store vinterhave, og i Kamelia Hus kan det være belysningen og akustikken i det store fælleslokale i stuen, hvor alle har mulighed for at spise sammen.

4. Overskuelighed

Bebyggelsen generelt og de fælles opholdsrum:

Både for personer i almindelighed og specielt for personer med nedsatte kognitive funktionsevner er overskuelige omgivelser med til at skabe tryghed. Hvis det er let at orientere sig og dermed let at finde rundt og frem. Det gør, at det er trygt at færdes i omgivelserne, også om aftenen når det er mørkt.

Alle tre seniorbofællesskaber er udformet med det primære fælles opholdsrum i stueplan og derfra fordeling til de enkelte boliger. Det skaber tryghed, at man ledes mod fællesskabet og de øvrige beboere. Dog er det uvist hvordan Gay and Grey har indrettet deres lokaler. Men man ledes stadigvæk til dem i stueplan.

5. Fleksibilitet

Boligen: Er der mulighed for individuelle tilpasninger i boligens indretning? Kan rumindretningen ændres og er det eksempelvis muligt at have overnattende gæster?

Bovieran har fleksibiliteten i køkken alrummet / stuen, som fylder mere end halvdelen af lejligheden. Det gør, at det for eksempel er muligt at få besøg af familien og andre gæster. For beboerne i Bovieran er der også mulighed for at leje en fælles gæstelejlighed, hvis de har overnattende gæster.

Kamelia Hus har forholdsvis mindre boliger med få vægge. Eksempelvis er der i den lille lejlighed kun to jævnbrydte rum og et badeværelse i midten, så funktionerne i lejligheden er fastlagte og der er kun begrænset fleksibilitet, med mindre tilpasningen er med møbler. Muligheden for eksempelvis at få en kæreste der flytter ind, kan også være udfordrende, da stuen, som også er soveværelse, kun er på 15 m².

Gay and Grey kan ikke vurderes på dette punkt, da der ikke har været tilgængelige planer for boligerne.

6. Sociale relationer

Fælles ophold både udendørs og indendørs:

Mulighederne for at skabe sociale relationer. Men også muligheden for at være en del af fællesskabet uden dog at deltage aktivt, med forskellige grader af private zoner. Dette kan være med til, at modvirke ensomhed, der er en af årsagerne til, at flere seniorer ønsker at flytte i et seniorbofællesskab.

De 3 seniorbofællesskaber giver varierende muligheder for bløde overgange mellem det private rum og de fælles opholdsarealer.

Bovieran tilbyder muligheden for at skabe private områder, hvor man også er en del af fællesskabet, både ved boligerne på svailegangene og i kantzonerne ved indgangen til de private boliger i vinterhaven. Vinterhaven og fælleshuset er opholdsområder med mange kroge og nicher, men også med aktiviteter som petanquebane, som kan skabe fællesskab.

Kamelia Hus har de udendørs overgange tydeligere opdelt, da der kun er mulighed for at skabe et semi privat område ved svailegangen. I Kamelia Hus har man i stedet aktiveret det fælles adgangsrum med elevatoren, som et opholdsrum på alle etager. Ved at opholdsrummet er placeret centralt, gør det, at alle beboere kommer igennem på vej til deres lejlighed. Dette kan være med til at skabe liv i rummene. Derudover har Kamelia Hus også udendørs og indendørs fællesrum i stuen og på taget, som også tilbyder aktiviteter og dermed sociale relationer.

Gay and Grey er, som det er fortalt, opdelt, så man enten er oppe på etagerne ved boligerne eller i stueplan, hvor det fælles opholdsrum er placeret. Udformningen med et punkthus kan gøre, at de fra boligerne vil være fysisk mere afskåret fra fællesarealerne.

7. Lige adgang og mulighed for deltagelse

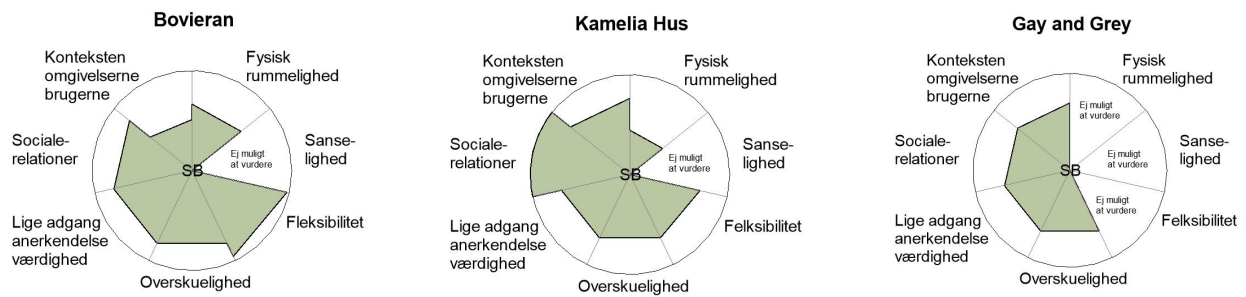
Ligeværdige løsninger i designet, som anerkender brugerne med deres behov.

Da de 3 seniorbofællesskaber som udgangspunkt overholder bygningsreglementet, er der taget højde for minimumskraverne ved bygningsfysikken, men umiddelbart er byggerierne designet til seniorer, som er aktive og i vigør. Ingen af de 3 seniorbofællesskaber viser, at der også er taget højde for, at man kan blive boende, også selvom man bliver svagere. Fra den 3. til den 4. alder, fra man er 60 til man bliver 80 år, vil man uundgåeligt få nedsatte funktionsevner. Derfor bør man, hvor det er muligt med designet understøtte, at brugerne kan få glæde af deres bolig og fællesskabet længst muligt. Mange flytter ind med den forventning om, at dette skal være deres sidste bolig. Derfor bør man tænke over hvordan boligen og fællesarealerne kan indrettes, så man med værdighed kan blive boende. Alle 3 seniorbofællesskaber har dog også værdige løsninger og muligheder som beskrevet under de øvrige emner, og det at man skaber et fællesskab, er i høj grad en anerkendelse af menneskers behov for sociale relationer.

Eksempler på udendørs kantzoner ved boliger som en blød overgang til fællesområderne.
Foto Lene Rosehr Salomon

Analysemodellerne for Bovieran, Kamelia Hus og Gay and Grey

Figur 18. Designhjulene udfyldt for Bovieran, Kamelia Hus og Gay and Grey med vurderinger ud fra det tilgængelige materiale. Egen illustration.

Designhjulene for Bovieran, Kamelia Hus og Gay and Grey er udfyldt for at vise, hvordan de hver især vægter de forskellige elementer.

Da intentionen for de enkelte emner ikke er en del af empirien har det ikke været muligt at udfylde designhjulene med en stiplede intentions linje.

Bovieran

Bovieran's resultater viser, at det er et byggeri med tryghed (overskuelighed) og fleksibilitet. Her er det specielt de mange private og semiprivate opholdsområder, som er i vinterhaven men også ved de private altaner og terrasser ud mod omgivelserne som er vægtet.

Kamelia Hus

Kamelia Hus står stærkt, når det kommer til mulighed for at etablere sociale relationer, da byggeriet her tilbyder og inviterer til mange forskellige måder at være sammen på. Ligeledes er Kamelia Hus et trygt sted, da naboerne er tæt på og man ledes mod fællesskaberne.

Gay and Grey

Gay and Grey kan som fællesskab ligeledes opleves trygt (overskuelighed), da man har mulighed for accept og forståelse for personlige seksuelle præferencer. Samtidig har de i deres værdigrundlag også lagt vægt på relationerne til omgivelserne. De viser en stor grad af åbenhed.

6. DISKUSSION

Hvordan kan relationerne mellem universel design og den sociale bæredygtighed understøtte det bebyggede miljø?

Er analysemodellen, med de 7 emner som grundlag brugbar som redskab til at skabe et socialt bæredygtigt miljø, som også er universel design? og hvorfor er seniorbofællesskaberne relevante som valg af case?

Relationerne mellem universel design og den sociale bæredygtighed

Både universel design og social bæredygtighed er tæt forbundet med udviklingen af samfundenes **menneskesyn**, som det fremgår af tidslinjen på side 24. I takt med at vores velstand er øget og vi lever i et samfund, hvor vores primære behov er dækket, har samfundet som helhed og vi som individer overskud til i højere grad at være etisk tænkende. Forståelsen for at vi alle er ligeværdige borgere i samfundet uanset fysisk, kognitiv eller social baggrund kan være målet. Et samfund som rummer diversiteten. Om vi er nået helt dertil er spørgsmålet. I et samfund som også opererer med en markedsværdi, kan flere opleve, at de bliver sorteret fra. Bevidst og ubevidst sker der en vægtning af, i hvilken grad man kan bidrage til velstanden i samfundet. Dette afspejles også i vores terminologi. I Danmark er begrebet handicappet endnu et anvendt ord både i det officielle sprogbrug og mellem mennesker. Det er med til at fastholde, at der er en forskel mellem os mennesker. Både den sociale bæredygtighed og universel design kan bidrage til, at det enkelte individ får lettere adgang til at deltage og bidrage til samfundet uden særlige hensyn, og dermed ikke bliver defineret ud fra en nedsat funktionsevne. Lid (2013) beskriver, at WHO's IFC begreb stadigvæk er bundet op på den medicinske model, og så længe vi primært klassificerer personer efter diagnose og kropsfunktioner, er der ikke i tilstrækkelig grad taget højde for de individuelle forudsætninger i samspil med samfundets forudsætninger. WHO's IFC begreb blev formuleret i den spæde overgang fra den sociale model til den relationelle model og i de sidste 17 år er der sket en udvikling af vores menneskesyn også på det globale plan og ikke mindst med input fra FN's dagsorden om at synliggøre også den sociale bæredygtighed. Så måske er der et grundlag for en videreudvikling af WHO's begrebsverden. Hvis det skete, ville det få stor indflydelse ikke mindst på det tværfaglige felt, da det primært er sundhedssektoren som opererer med IFC begrebet. Dette kan være med til at føre pilen på tidslinjen videre, så vores menneskesyn i endnu højere grad bliver inkluderende, for ved at se individet som en ressource i kontekst med omgivelserne, kan der bygges på et **ligeværdigt grundlag**.

Forståelsen for at vi er en stor symbiose, både når det handler om os mennesker imellem, men også når det handler om **miljøet, det sociale og det økonomiske** aspekt gør, at vi bliver opmærksomme på, at selv en lille effekt kan få stor betydning. Med Brundtlandrapporten var dette et af budskaberne. Man kan ikke isolere det ene forhold fra de andre. Eksempelvis gør demografien med en stigende andel af ældre, at der lige nu er en stor andel af seniorer, som ønsker at flytte i et bofællesskab. Når demografien på et tidspunkt vender og der måske vil være en stor andel af unge, kan seniorbofællesskaberne uden større ændringer ændres til ungdomsboliger. Dette vil både være til gavn for den

sociale bæredygtighed, men også for miljøet og det taler til princippet for universel design, med fleksibiliteten og at brugergruppen skal ses som en helhed.

Hvis der tages udgangspunkt i os **alle** som brugere af det bebyggede miljø, vil det være med til at understrege, at menneskesynet ikke fortsat er *dem og os*. Ligeledes vil det være konstant flydende, hvornår i livet vi har en nedsat funktionsevne. Et brækket ben, en graviditet, en "vild dreng" i skolen, hænderne fulde af indkøbsposer, en svækket hørelse på grund af aldring eller medfødt blindhed, en nedsat funktionsevne er ikke entydige evner heller ikke i et tidsperspektiv. Vavik & Keitsch (2010) skriver, at der inden for branchen, arkitektur og design, skal arbejdes strategisk for at højne vidensniveauet, da det kan resultere i en bedre brugervenlighed og livskvalitet.

Når **alle** skal favnes, kan der opstå nye etiske dilemmaer, da der ofte er modstridende brugerbehov. Der kan være situationer, hvor nogle brugere aktivt skal tilvælges og andre brugere bliver fravalgt. Det er specielt i disse situationer, at rådgivernes viden og erfaring skal være kompetent og tilstrækkelig til, at der kan tages bevidste valg, så det ikke ender i tilfældigheder.

Brugerne er de ultimative eksperter i netop deres behov og udfordringer, hvorfor det er vigtigt, at de tænkes med som en del af processen for byggeriet, men det skal faciliteres. For den enkelte bruger er kun ekspert i netop sig selv, og for at få helheden med, skal man være yderst opmærksom på de forskelligartede brugerbehov, der kan være. Arkitektens opgave er, at indsamle viden om **brugerbehovene** og ud fra dem, designe løsninger også for de stiltiende kulturelle behov.

Hvis et samfund, på makro- og mesoniveau, tilbyder **diversitet** og hvis alle borgere føler sig **inkluderet**, skabes der et rummeligt samfund. Et rummeligt samfund kan tilbyde, at alle uanset niveau og evner får mulighed for at bidrage til fællesskabet. Det kan berige samfundet og give det enkelte menneske oplevelsen af **ligeværdighed**. Et samfund med en høj grad af synlig diversitet gør også, at vi via mødet med hinanden, bidrager til anerkendelsen af, at vi alle er medborgere i samfundet. Hvis man kun færdes blandt mennesker, der som udgangspunkt ligner en selv, med tilsvarende fysiske evner, uddannelse, familieforhold og interesser, kan det være udfordrende, at sætte sig ind i situationer og udfordringer, som andre oplever. Derfor er det vigtigt, at vi konstant oplever diversiteten i samfundet, så vi er opmærksomme på hinandens eksistens.

Ved de nybyggede seniorbofællesskaber er der en tendens til, at de alle har en profil. Det kan eksempelvis være ud fra ideologi eller livsstil. Når vi omkranser vores verdener, kan det give tryghed og ro. Man skal ikke konstant tage stilling til andre livsperspektiver. På mikroniveau kan det være identitetsskabende og en vigtig brik i at opleve livskvalitet. Derfor kan seniorbofællesskaber med stærke profiler, også opleves inkluderende for gruppen, da man bliver rummet i et fællesskab. Der vil altid være forskellige behov, og netop kernen i også at rumme dette, giver den ultimative rumlighed.

I FN's verdensmål om "Bæredygtige byer og lokalsamfund" beskrives det blandt andet, at den offentlige transport skal være tilgængelig og ved udbygning skal der tages særlige hensyn til de sårbare befolkningsgrupper (børn, ældre, personer med funktionsnedsættelser med flere). Når det beskrives, at der skal tages særlige hensyn, kan der ske en

stigmatisering af disse befolkningsgrupper, da der kan være en fare for udstilling af personerne i løsningen. Hvis man derimod beskrev inkluderende løsninger, hvor udgangspunktet er helheden med indarbejdede naturlige løsninger, så kunne man også opnå ligeværdige løsninger. En måde til at opnå dette kunne være, hvis man fra starten af projektet arbejdede med social bæredygtighed og universel design som strategi.

Udviklingen fra **tilgængelighed** til universel design er tæt forbundet med vores menneskesyn og oplevelsen af det enkelte menneskes værdi. Tilgængelige løsninger er en forudsætning for universel design, men fokus skal ligge på de ligeværdige tilgængelige løsninger. Hvis respekten, anerkendelsen og ligeværdigheden ikke følger med, vil det kun være en teknisk tilgængelighed, som kan opfylde et specifikt krav.

Forløbene fra den medicinske til den relationelle model, fra de 7 principper til de 8 mål og fra Brundtlandrapporten til de 17 verdensmål, er 3 næsten parallelle forløb. Forløbene afspejler vores udvikling og de viser, at de kvalitative værdier i højere grad er accepteret. Det interessante er også, at alle 3 forløb er udefra kommende påvirkninger til det danske samfund.

Den sociale bæredygtighed som begreb tog sit afsæt oppefra på makroniveau, hvor bæredygtigheden blev italesat som en sammensat enhed af miljøet, økonomien og de sociale sammenhænge. Herefter har det haft indflydelse hele vejen ned til mikroniveau. For universel design er det omvendt. Det startede på mikroniveau med utilfredshed på manglende anerkendelse blandt personer med nedsatte funktionsevner. De ville ses som ligeværdige og med samme mulighed for at bidrage til samfundet. Ron Mace gjorde utilfredsheden operativ for designere, så de kunne bringe ligeværdigheden til de fysiske produkter og bebyggede miljøer. Fra mikroniveau tog universel design turen op til makroniveau, da begrebet blev indskrevet i FN-konventionen om lige rettigheder for handicappede. I dag bliver begge begreber både anvendt som strategier og politiske målsætninger, men de italesættes også på mikroniveau og som ofte i positive sammenhænge.

Når der globalt udarbejdes strategier og målsætninger, som eksempelvis Konventioner og FN's verdensmål, gør de, at problematikkerne i højere grad bliver synlige og de "skubber" til den globale verdensopfattelse.

Da universel design blev løftet op til makroniveau ved at blive indskrevet som en strategi for at opfylde en rettighederne for ligeværd, fik det også indflydelse på vores regelværk i Danmark, omend der er gået en del år, men det kan bl.a. ses ved, at universel design nu også beskrives i BR18 som et begreb.

Ligeledes er der flere virksomheder og kommuner som tilslutter sig FN's verdensmål, hvilket er vigtigt for at Danmark også kan arbejde frem mod at opfylde målsætningerne i verdensmålene. Eksempelvis skal byggeriet være CO2 neutralt inden 2050, det opnår man kun, hvis man ser på målene som helhed og ikke kun fokuserer på enkelte delmål.

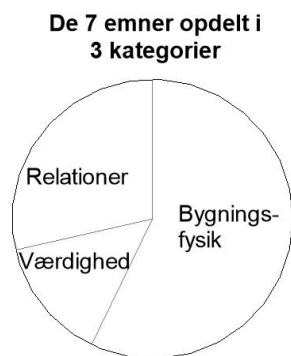
Da både social bæredygtighed og universel design er internationalt anerkendte begreber, bidrager de til, at der lettere kan opnås en fælles forståelse som rækker udover den kulturelle og sproglige barrierer.

Analysemodellen

Analysemodellen med designhjulet, er i opgaven et bud på, hvordan man kan arbejde med universel design og social bæredygtighed i det bebyggede miljø og i forskellige faser af byggeriet. Designhjulet er et stykke udviklingsarbejde, som kan udvikle sig dynamisk. Som et kvalitativt redskab i designprocessen, i de forskellige faser, er det brugbart, da teamet, som skal løse en given opgave, kan synliggøre hvordan intentionerne og ambitionerne bliver realiseret i vurderingen af designet. Da designhjulet tager udgangspunkt i arkitektfagligheden, kræver det dog en grad af faglighed og erfaring inden for byggeriet. Det, at designhjulet er en model, som sammenkobler både social bæredygtighed i dansk kontekst med de 8 mål for universel design gør, at modellen foldes ud, så den kan tale til en større sammenhæng. Med de 7 emner kommer man rundt om bygningsfysikken, relationerne og værdigheden. Det kunne være relevant, om modellen også indeholdt et 8. emne, som omhandlede den bæredygtige økonomi, da det netop er her den sociale bæredygtighed kan bidrage til en yderligere perspektivering for universel design. Som også Vavik & Keitsch (2010) henviser til ved beskrivelsen af R. Mace's 7 universelle design principper.

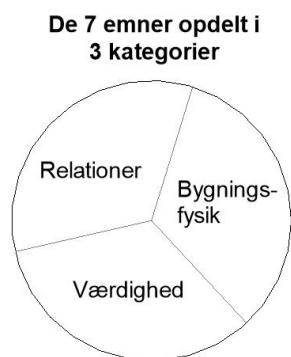
En af begrundelserne er, at netop den økonomiske formåen kan være en ekskluderende faktor også i Danmark, selvom vi som udgangspunkt er et land, der langt hen af vejen er økonomisk homogent.

I designhjulet arbejdes der med 3 kategorier, som underopdeles i den fysiske rummelighed, sanseligheden, fleksibiliteten, overskueligheden, lige adgang, sociale relationer og konteksten. I designhjulet vægter alle emnerne ligeligt, men man kunne også gøre de 3 overordnede kriterier jævnbyrdige, for hvorfor skal bygningsfysikken vægte 4/7 og lige adgang kun 1/7? Det må være noget man gør sig klart i den aktuelle designopgave.

Figur 13 - gentagelse

Modellens 7 emner kan grupperes i 3 kategorier: Bygningsfysik, Relationer og Værdighed.
Egen illustration

Figur 18.

En alternativ vægtning af de 3 kategorier.
Egen illustration.

Seniorbofællesskaberne

Seniorbofællesskaber er relevante at bruge som case, da det netop er i den sidste del af livet, at man som ældre oplever nedsatte funktionsevner. Trods den teknologiske udvikling og lægevidenskabens muligheder for reparation af mennesket, vil de fleste opleve funktionsnedsættelser, som kræver ekstra opmærksomhed i byggeriet.

Ikke mindst ved de sanselige og sociale kvaliteter kan det bebyggede miljø gøre en forskel. Her har seniorbofællesskaberne mulighed for at byde ind, men det skal gøres med omtanke, så de fysiske, sanselige og kognitive brugerbehov opfyldes. Socialt har seniorbofællesskaber også et aktiv ved at kombinere privatlivet med muligheden for også at være en del af et socialt fællesskab. Men fællesskabet forpligter, så om rummelighed også er der, når man ikke kan bidrage til fællesskabet, vil være individuelt for det enkelte fællesskab.

En af udfordringerne for seniorboliger er, at bidraget af m² til de fælles opholdsarealer sker på bekostning af lejlighedernes rummelighed. Dette specielt for lejelejlighederne.

Hvis lejlighederne bliver for store, vil det medføre dyre lejligheder, som igen er ekskluderende for nogle seniorer. Det kan igen referere til emnet om **økonomisk bæredygtighed**.

I undersøgelsen "Det store eksperiment", nævnte overraskende mange, at det netop var boligen, som tiltrak dem til fællesskabet og i lidt mindre grad naboskabet. Derfor vil brugerne måske fokusere på boligen først og derefter forholde sig til, hvad fællesskabet kan bidrage med.

Ligeledes er der en udfordring i at designe et fællesskab, som et hus i højden modsat til en tæt lav bebyggelse. I Kamelia Hus har man løst udfordringen på en måde hvor de fælles adgangsarealer bliver aktiveret. Det kan have mange fordele, men netop i Kamelia Hus har det været på bekostning af lejlighedernes indretning. Et socialt liv i den private lejlighed, vil være begrænset til få personer, da pladsen ikke er til det.

Seniorbofællesskaber skal som udgangspunkt være **inkluderende**, men de kan også være **ekskluderende**. Når man opfører profilfællesskaber, hvor fællesskabet danner en lukket enhed, og man kun kan deltage hvis man har samme tilhørsforhold som gruppen, er man med til at opdele verden i "dem og os". Dette er i modsætning til princippet for universel design, som tager udgangspunkt i os *alle*.

I Gay and Grey har de netop ved at aktivere stueetagen med deres fælles ophold og ønske om åbenhed til omgivelserne, været medvirkende til dette. De tydeliggør, at det ikke skal være en lukket enhed, men at man byder omgivelserne indenfor.

Det er tankevækkende at ca. en 1/5 af danskerne føler sig **ensomme** i forskellige grader og situationer. Seniorfællesskaber kan skabe tryghed og modvirke ensomhed, også med tanken om, at fællesskabet er lige uden for den private dør. Det kan nogle gange gøre forskellen.

7. KONKLUSION

Hvilke relationer er der mellem social bæredygtighed og universel design? Hvordan kan seniorbofællesskaber bruges som eksemplificering?

Social bæredygtighed og universel design er internationalt anerkendte begreber, og ud over at de begge opererer på et globalt plan, har de flere indbyrdes relationer.

Begge begreber har haft en næsten parallel udvikling, som igen relaterer til udviklingen af vores menneskesyn. De har ligeledes værdimæssige relationer som inklusion, retten til lige adgang og muligheden for deltagelse i samfundet.

Det fælles menneskesyn, at *alle* mennesker skal anerkendes og have adgang og ret til deltagelse i samfundet er grundlæggende for begge begreber.

Social bæredygtighed forholder sig til retten til at alle har adgang.

Universel design bidrager til denne værdi ved at pointere, at det skal være en ligeværdig adgang. Adgangen i sig selv er ikke nok, vore forskellige evner og muligheder skal også anerkendes. Det kan gøres ved at forholde sig til konteksten og samspillet mellem individ og omgivelser.

Vi har alle brug for et tilhørsforhold og opleve følelsen af inklusion. Både universel design og social bæredygtighed vægter dette hensyn om social retfærdighed hos individet.

Universel design og social bæredygtighed er dynamiske begreber som tilpasser sig konteksten, hvor de i højere grad kan anvendes med udgangspunkt i processer og strategier. Det betyder, at der kræves kundskab hos de rådgivende parter i byggeriet, da der ikke er facitlister. Hensyn skal vægtes og etiske dilemmaer skal overvejes. Her kan designhjulet bistå planlæggerne med at tydeliggøre det aktuelle byggeris intentioner.

En bæredygtig socialøkonomi er et af grundelementerne i social bæredygtighed. Netop her adskiller de sig og her kan social bæredygtighed bidrage til universel design, som ikke har den socialt bæredygtig økonomi som et af sine principper.

Økonomi kan være en afgørende faktor også når det handler om at udbrede de gode løsninger til flest mulige.

I princippet kunne de fleste byggerier bruges som eksempel på relationerne mellem social bæredygtighed og universel design. De moderne seniorbofællesskaber ønsker at tilgodese flere formål, samtidig med at deres brugergruppe har voksende behov i forhold til aldersrelaterede ændringer i løbet af deres ophold i fællesskabet. Derfor kan seniorbofællesskaber bidrage med flere nuancer.

Et byggeri er bæredygtigt, når der bygges holdbare løsninger. De holdbare løsninger kan opnås med udgangspunkt i social bæredygtighed og universel design. Hvis et byggeri er bygget med en funktionel kvalitet, så det værdsættes, er der mulighed for, at de efterfølgende generationer ligeledes oplever byggeriet som en kvalitet og med en værdi.

Hvis byggeriet er designet til et livsforløb, så det matcher behovene også på den lange bane, vil byggeriet få en lang levetid. Derved skabes et bæredygtigt byggeri, som igen vil spare på de miljømæssige og økonomiske ressourcer, da man undgår nedrivning og opførelse af nye byggerier.

8. LITTERATUR

Litteraturliste

Faglitteratur / forskningsartikler / lærebøger

- Bringolf, J. (2018). Out and about with universal design. Universal design & public spaces, Inner Sydney Voice.
- Brundtland-kommissionen (1987), Vores fælles fremtid Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling (1. udg. 4. oplag). Oxford University Press.
- Bygherreforeningen (2013). Hvidbog om bæredygtighed i byggeriet. Bygherreforeningen, Viegand Maagøe og InnoByg (2. udg.). Bygherreforeningen.
- BR18 (u.å.). Bygningsreglementet. Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <http://bygningsreglementet.dk/>
- Carlberg, N. (2012). Tilgjængelighed for allmennheten. Stat & Styling. 04/2012 (Volum 22). Lokaliseret den 7. maj 2019 på: https://www-idunn-no.zorac.aub.aau.dk/stat/2012/04/tilgjengelighet_for_allmennheten
- DAC (2017). Hvad er bæredygtighed. DAC. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://dac.dk/wp-content/uploads/2017/10/Hvad-er-bæredygtighed.pdf>
- Det Centrale Handicapråd (2012), FN Konvention om rettigheder for personer med handicap og tillægsprotokol (2. udg., 4. oplag). Daisy / www.dch.dk
- EUPATI (u.å.). Måling af helbredsrelateret livskvalitet. Det Europæiske Patientakademi. Lokaliseret den 07. maj 2019 på: <https://www.eupati.eu/da/medicinsk-teknologivurdering/maling-af-helbredsrelateret-livskvalitet-hrqol/>
- FN (2015). FN's verdensmål for en bæredygtig udvikling. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://www.verdensmaalene.dk/fakta/verdensmaalene>
- Gehl, J. (2010). Byer for mennesker (1. udg.), Bogværket.
- Gehl, J. (2017). Livet mellem husene (7. udg.), Arkitektens Forlag.
- Institut for menneskerettigheder (u.å.), Forstå konventionen. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://menneskeret.dk/emner/handicap/forstaa-konvention>
- Imrie, R. (2012). Universalism, universal design and equitable acces to the built enviroment. Disability and Rehabilitation, 34:10, 873-882.
- Iwarsson, S., Ståhl, A. (2003). Accessibility, usability and universal design positioning and definition of concepts describing person-environment relationships. Disability & Rehabilitation, 25:2, 57-66.
- Kähler, M. (1999), At bo er at leve, en debat- og inspirationsbog om bomuligheder for ældre. København: Høst & Søn
- Lid, I.M. (2013), Universell utforming; verdigrunnlag, kunskapp og praksis. Capellen Damm AS

- Lid, I.M., Solvang, P. K. (2016). (Dis)ability and the experience of accessibility in the urban environment, ALTER, European Journal of Disability Research 10 (2016) 181–194.
- Ostroff, E. (2011). An Evolving Paradigm, Universal Design Handbook (2. udg.). United State of America: Mc Craw Hill.
- Petersen, M. (2013), Det store eksperiment, hverdagsliv i seniorbofællesskaberne. København: Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.
- Ryhl, C. (2009). Tilgængelighed - Udfordringer, begreber og strategier. København: SBI Rapport 2009:12.
- Ryhl, C., Høyland, K. (2018), Inkluderende arkitektur. Bergen: Fagbokforlaget.
- SBI 249 (2015). sbi-anvisning 249, Tilgængelige boliger - indretning. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://sbi.dk/anvisninger/Pages/249-Tilgaengelige-boliger-indretning-1.aspx#/>
- SBI 263 (2016). sbi-anvisning 263, Plejeboliger for personer med demens - detaljer og eksempler. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://sbi.dk/anvisninger/Pages/263-Plejeboliger-for-personer-med-demens-detaljer-og-eksempler-1.aspx#/>
- Schulze, P., Mahncke, H. (2019), Ældres livskvalitet i seniorbofællesskaber, Realdania
- Vavik, T., Keitsch, M. M. (2010), Exploring Relationships Between Universal Design and Social Sustainable Development: Some Methodological Aspects to the Debate on the Sciences of Sustainability. Published online 6 July 2010 in Wiley Online Library
- VIVE (2018a), Danske ældre er blevet sundere. Det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://www.vive.dk/da/nyheder/2018/danske-aeldre-er-blevet-sundere/>
- VIVE (2019), Ældres familiære og sociale relationer. Det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd. Lokaliseret den 7. maj 2019 på: <https://www.vive.dk/da/udgivelser/aeldres-familiaere-og-sociale-relationer-12126/>

Materiale vedr. seniorbofællesskaberne

Gay and Grey:

- Føns, A. (u.å) Videointerview med initiativtagere fra Gay and Grey. Kanal 1 "Kig forbi". Lokaliseret 7. maj 2019 på: <https://kanal-1.dk/kig-forbi-gay-and-grey/>
- Boligforeningen 3B (u.å.). Fremtidens almene bolig. Lokaliseret 7. maj 2019 på: https://selvbetjening.bl.dk/media/1850213/fremtidens-boliger-i-3b_2017.pdf
- Boligforeningen 3B (u.å.). Fakta om 3B's byggeri på Sundholmsvej. Lokaliseret 7. maj 2019 på: <http://www.mynewsdesk.com/dk/kab-bolig/documents/fakta-om-byggeriet-paa-sundholmsvej-6-84522>

- Dahl, N. (2016). Regnbuebofællesskab for seniorer står klar i 2020. Out and About. Lokaliseret 7 maj 2019 på:
<http://oaonline.dk/livsstil/item/12307-regnbuebofaellesskab-for-seniorer-star-klar-i-2020?jjj=1559521796987>
- Illustration, livet mellem husene. Lokaliseret 7. maj 2019 på:
<https://www.tv2lorry.dk/artikel/danmarks-foerste-regnbue-seniorbofaellesskab-bygges-paa-amager>

Kamelia Hus:

- Grønttorvet (u.å.), Kamelia Hus. Lokaliseret 7. maj 2019 på:
<https://groenttorvet.dk/kameliahus/>
- pka, FB gruppen, Realdania (2017). +60 fællesskab på Grønttorvet, værdiprogram

Bovieran:

- Bovieran (2019). Bovieran vision og værdier. Lokaliseret 7. maj 2019 på:
<https://bovieran.dk/om-bovieran/vision-og-vaerdier/>
- Bovieran (2017). Bovieran Nærheden Hedehusene. Lokaliseret 7. maj 2019 på:
https://bovieran.dk/wp-content/uploads/2017/01/Bovieran_Naerheden_web-1.pdf